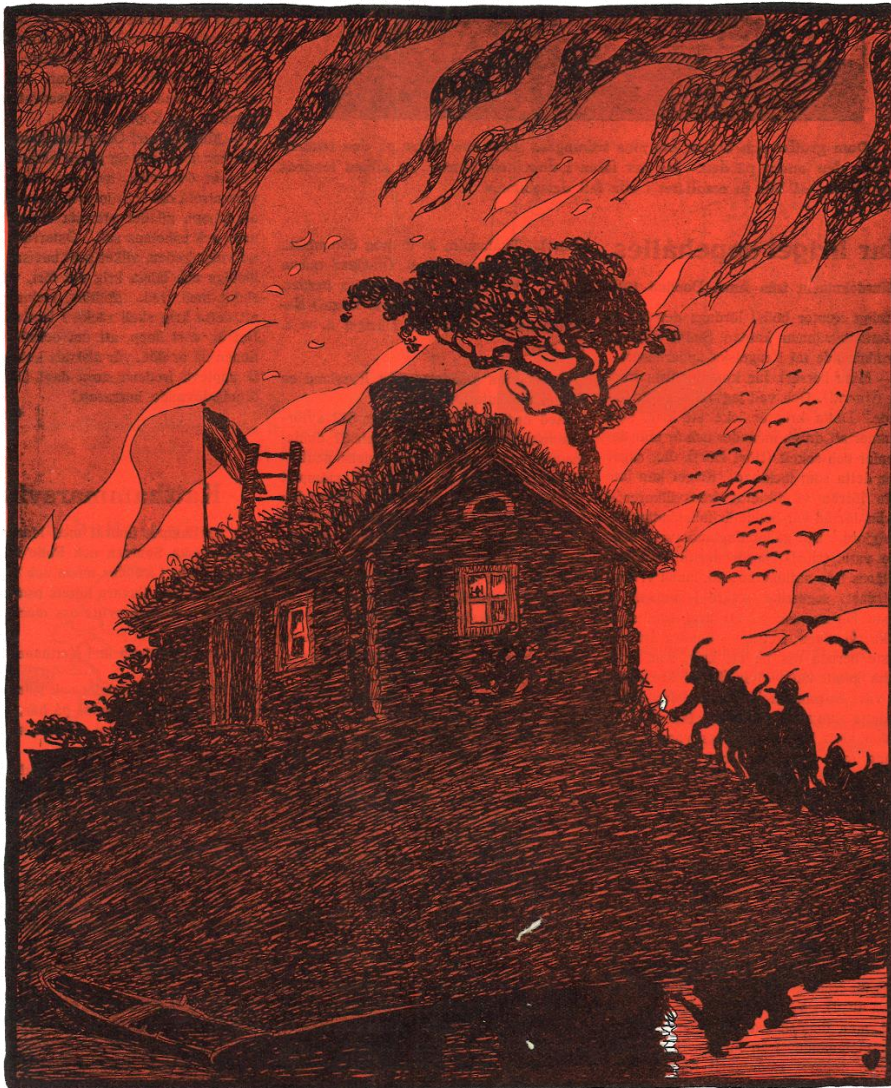

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISK37
Examinator: Dick Harrison
Handledare: Wiebke Kolbe
2023-01-11, 08.15, B339, Lund.

Eldens åskådare

Första världskrigets diskurser i den svenska satirtidningen *Naggen* 1914-1918

Edvin Nilsson

Innehåll

1. Inledning	1
1.1. Syfte och frågeställning	2
1.2. Tidigare forskning	2
1.3. Källmaterial och metod.....	7
1.4. Teori	8
2. Historisk bakgrund	11
3. Analys	13
3.1. Den opportunistiska diskursen.....	13
3.1.1. Borgare	13
3.1.2. Militärer	15
3.1.3. Aktivister	17
3.1.4. Kriget som möjlighet	20
3.2. Den religiösa diskursen.....	21
3.2.1. Prästerna	22
3.2.2. Gud	23
3.2.3. Djävulen.....	25
3.2.4. Det gudomliga kriget	26
3.3. Den tävlingscentrerade diskursen	27
3.3.1. Aktörerna	27
3.3.2. Protagonisterna	28
3.3.3. Antagonisterna	29
3.3.4. Kriget som sport.....	30
3.4. Den offercentrerade diskursen	31
3.4.1. Soldaterna och de civila	31
3.4.2. De svenska arbetarna	33
3.4.3. Socialismen.....	34
3.4.4. Det verkliga kriget	36
4. Sammanfattning och diskussion	38
4.1. Sammanfattning.....	38
4.2. Diskussion	38
5. Referenslista.....	41

Bilden på framsidan är hämtad från *Naggen*, 1915, nr. 28.

1. Inledning

När jag och mina två bröder skulle gå och lägga oss om kvällarna ville vi inte höra de konventionella godnattsagorna. Istället tjatade vi på vår far att berätta för oss om hur de allierade trupperna landsteg i Normandie 6 juni 1944. Vanligtvis bejakade han vår önskan. Andra kvällar kunde han måla upp de norska fjordar som slagskeppet Tirpitz gömde sig i eller beskriva hur engelsmännens studsande bomber användes mot tyska dammar. Min far hade helt enkelt lyckats uppfostra sina tre söner till att bli starkt intresserade av andra världskriget. Denna uppsats är dedikerad till honom – jag tror att han hade tyckt om den.

Detta intresse höll i sig länge, men när vi var i tjugo-årsåldern upptäckte en av mina bröder en podcast – *Dan Carlin's Hardcore History*. I följetången *Blueprint for Armageddon* berättade amatörhistorikern Carlin om första världskriget över cirka 23 timmar. Detta krig, som tidigare inte hade varit mycket mer än en mindre spännande och teknologiskt primitiv version av andra världskriget, blev plötsligt levande och kändes angeläget. Carlin berättade om första världskriget som något dramatiskt och revolutionerande för den mänskliga historien. Lidandet i skyttegravarnas lera och artillerikraternas stinkande liksörja var nytt för oss. Vi insåg att vi, som med viss stolthet kallade oss militärhistoriskt intresserade, inte visste något om det första kriget som på så många sätt formade det andra kriget.

Detta är kanske inte konstigt. Man kan anklaga moderna Hollywoodfilmer för att vara den huvudsakliga formativa faktorn för den allmänna bilden av 1900-talets krigande, i vilka fokus allt som oftast ligger på andra världskriget i Västeuropa. Detta mönster stämmer inte nödvändigtvis inom akademisk historia. Sedan krigsslutet 1918 har det forskats mycket om kriget, inte minst i de länder som var med redan från början och således förlorade många av sina unga medborgare i skyttegravarna och på hemfronten. Det första världskriget har av flera välrenommerade historiker fått en framträdande position i 1900-talets historia som den stora katalysatorn för både den kulturella och geopolitiska utvecklingen under de senaste hundra åren. Enligt min uppfattning finns det dock alltså en kunskapslucka beträffande första världskriget i det kollektiva svenska medvetandet där diskussionen om andra världskrigets neutralitet, tyskvänlighet och förintelsen dominerar. Därför är det synnerligen relevant att fortsätta forskningstraditionen som finns om första världskriget. På så sätt kan Sveriges roll i kriget och krigets roll i Sverige undersökas och lyftas in i det svenska historiemedvetandet.

1.1. Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur Sverige relaterade till första världskriget. I sig är detta en nära nog omöjligt stor ansats, vilket innebär att jag kommer fokusera på en avgränsad del av den svenska krigsberättelsen – skämtpressens diskursiva, eller berättande, aspekt. Det är alltså inte humorn i sig som undersöks. Den relevans som humorn erbjuder är att det i satirens och ironins språk kan finnas ett större utrymme för obekväma åsikter och perspektiv. Därför ger skämtpressen en unik inblick i den svenska föreställningsvärlden – ett perspektiv som kanske inte står att finnas i resten av veckopressen. Jag har valt att fokusera på satirtidningen *Naggen* och den övergripande frågan som löper genom uppsatsen är:

- Hur konstruerar *Naggen* berättelsen om första världskriget?

För att besvara denna stora fråga har jag begagnat mig av fyra underfrågor:

- Hur skildras aktörerna?
- Vilka är protagonister, vilka är antagonister och vilka behov har de olika aktörerna?
- Vilka diskurser finns i *Naggen*?
- Hur förhåller sig diskurserna till varandra och till krigets lidande?

Svaren på dessa underfrågor kan tillsammans forma ett svar på den övergripande frågan om *Naggens* krigsberättelse och således belysa en tidigare utforskad del av den svenska föreställningsvärlden under första världskriget.

1.2. Tidigare forskning

Jay Winter, professor emeritus i historia vid Yale University, och Antoine Prost, professor emeritus i historia vid Université de Paris-Sorbonne, delar upp forskningen om första världskriget i tre historievetenskapliga skolor: politisk historia, socialhistoria och kulturhistoria. Den första skolan var aktiv mellan krigsslutet och 1950-talet. Inom denna skola behandlades kriget framförallt som ett militärt och diplomatiskt fenomen. Generaler, politiska beslut och manövreringar på slagfältet var i fokus. Den andra skolan hade sin begynnelse under 1950-talet och var livaktig fram till 1980-talet. Den undersökte de sociala aspekterna av kriget; soldaterna i skyttegravarna, kvinnorna på hemfronten och barnen fick nu vara med i beskrivningen av kriget. Sociala förhållanden och ekonomi var synnerligen viktiga ämnen inom denna skola. Den tredje skolan fokuserar på krigets kulturella aspekter och började ta form under 1980-talet och är den skola som än idag är tongivande för första världskrigets historieforskning. Fokus ligger

på hur kriget uttryckte sig i kulturen och hur kulturen uttryckte sig i kriget. Exempelvis utforskas kriget som meningsskapande minne och som potentiell brytpunkt mellan förmodernt och modernt.¹

Det är den tredje skolan som min uppsats tillhör. Därför kommer inget ytterligare fokus läggas på de två äldre historieskolorna. Nedan följer en genomgång av den kulturhistoriska skolan och de forskare som är mest kända inom det internationella fältet. Därefter presenteras den historievetenskapliga nisch som utgörs av forskningen om veckopressen och skämttidningar.

Inom det kulturhistoriska studiet av första världskriget finns en central schism som har samlat anhängare till båda sidor – huruvida första världskriget ska förstås som skiljelinjen mellan det förmoderna och det moderna eller som en fortsättning på 1800-talet.² En av de mest tongivande forskarna inom ämnet, Paul Fussell som var professor i litteraturhistoria vid Rutgers University, skrev 1975 *The Great War and Modern Memory*, ett verk som undersöker brittisk första världskrigslitteratur. Han kom fram till att kriget var så pass makabert att det utgjorde en brytpunkt med tidigare kultur, vilket fick till följd att underdrifter och ironi blev det dominanta kulturella språket.³ I hans fotspår har flera andra namnkunniga historiker vandrat. Exempelvis Modris Eksteins, professor emeritus i historia vid University of Toronto Scarborough och Samuel Hynes som var professor i litteraturhistoria vid Princeton University.⁴ På den svenska arenan finner vi Klas-Göran Karlsson, professor emeritus i historia vid Lunds universitet. Gemensamt har alla tre att de i linje med Fussell ser kriget som banbrytande, om inte civilisationsbrytande. Karlsson formulerar denna bild av kriget väl i inledningen till sin bok *Urkatastrofen: Första Världskrigets Plats i den Moderna Historien* när han hävdar att förändringarna inom de militära, politiska, sociala och kulturella sfärerna ”skapade en kvalitativt ny värld efter första världskriget”.⁵ Enligt dessa historiker är första världskrigets omdaning av mänskligheten allomfattande.

Att det går någon slags skiljelinje mellan det gamla och det moderna under 1900-talets första hälft verkar inte förstavärldskrigshistorikerna tvista om, men det finns de som menar att första världskriget rimligen borde ses som en fortsättning av 1800-talet. Bland förespråkarna för detta

¹ Jay Winter & Antoine Proust, *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the Present*, 4e uppl. New York: Cambridge University, 2008, s. 6–31, 199–212.

² Douglas Mackaman & Michael Mays, ”Foreword”, i Douglas Mackaman & Michael Mays (red.), *World War I and the Cultures of Modernity*, Jackson: University Press of Mississippi, 2000, s. i–xxv, här s. xviii–xxv.

³ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, New York: Oxford University Press, 1975, s. 181.

⁴ Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, London: Black Swan, 1990; Samuel Hynes, *A War Imagined: The First World War and English Culture*, London: Bodley Head, 1990.

⁵ Klas-Göran Karlsson, *Urkatastrofen: Första Världskrigets Plats i den Moderna Historien*, Stockholm: Atlantis, 2014, s. 16.

alternativa sätt att se första världskriget finner vi forskare som George L. Mosse som var professor i historia vid University of Wisconsin, Adrian Gregory, professor i modernhistoria vid Oxford University och den ovannämnda Jay Winter. Mosse pekar på en gammal krigstradition som binder samman första världskriget med det tidigare århundrandet. ”Myten om krigserfarenheten” är enligt honom central för att förstå soldaternas idealiserade föreställningsvärld. Denna hjälte-och-offermyt levde vidare under och även efter kriget för att skapa mening och tröst, varför kriget inte borde ses som en brytpunkt. Mosse är också en av de få som har vänt sig till humorn som källa, dock endast i ett litet avsnitt. Angående humoristiska vykort menar han att syftet var att göra kriget hanterbart, vilket uppnåddes genom att skämta om krigets hemskhet. Dock identifieras vissa gränser för skämtandet. Exempelvis skämtades det framförallt om hemfronten och fiendesoldaterna. Den egna nationens soldater, deras lidande och grymma arbetsuppgift ingick inte i de stridande ländernas humordiskurs.⁶ Adrian Gregory menar även att kriget representerar kontinuitet och hänvisar till den heroiska retorikens överlevande och meningsskapande.⁷ Jay Winter har studerat fenomenet sorg⁷ och kommit fram till att det finns en traditionell och tillbakablickande sorgkultur som binder samman de två krigen. Enligt honom är första världskrigets masslakter vid Somme och Verdun en utmaning mot den rådande kulturen, men det är andra världskrigets Auschwitz och Hiroshima som borde ses som den stora vattendelaren, eller ”kejsarsnittet” som han kallar det, mellan förmodern och modern tid. Winter har visserligen inte studerat krigshumorn som sådan, men i sitt kapitel om apokalypsen som meningsgivande begreppsvärld vänder han sig till Bernard Shaws drama *Heartbreak House*, en satirisk pjäs som spelades upp först efter krigsslutet. Winter hävdar att engelska författare ansåg att satiren var problematisk under kriget, eftersom de inte hade samma problem med sitt samhälle som de kontinentala författarna. Skämtande och förlöjligande var alltså enligt Winter ett kontinentalt fenomen, hemmavarande i nationer som hade en kritisk intelligentsia.⁸

Just frågan om vattendelaren är inte min undersöknings huvudfokus, men jag kommer återkoppla till det i diskussionskapitlet. Det är dock i denna kulturhistoriska skola som det går att finna arbeten som på ett tydligt sätt angränsar till mitt. Lina Sturfelt, prefekt vid historiska institutionen och docent i historia på Lunds universitet, har skrivit avhandlingen *Eldens Återsken: Första Världskriget i Svensk Föreställningsvärld*. Denna avhandling är det verk som

⁶ George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, New York: Oxford University, 1990, s. 134–136.

⁷ Adrian Gregory, *The Silence of Memory, Armistice Day 1919–1946*, Oxford: Berg, 1994.

⁸ Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, Cambridge: Cambridge University, 1995, s. 195, 228.

är närmast besläktat med min uppsats. Sturfelt undersöker den svenska veckopressen och de krigsberättelser som står att finna däri. Hon identifierar fyra parallella krigsberättelser som om vartannat ökar och avtar under kriget: den fatalistiska, den heroiska, den idylliska och den tragiska berättelsen om kriget.⁹

Den fatalistiska krigsberättelsen berör kriget som katastrof, apokalyps, världsbrand, syndafloed och hemsökelse. Sturfelt hävdar att kriget är ”en del av världens orubbliga, urgamla och oföränderliga ordning” inom denna diskurs. Här undersöks hur lite påverkansmöjlighet människan verkar ha inför den återkommande naturkatastrof som kriget är. Gud och Djävulen tilldelas roller som beskyddare respektive angripare med avseende på den direkt kristna idévärlden. Den fatalistiska krigsberättelsen försöker ge en förklaringsmodell för det ofattbara kriget och således underlätta för den omskakade åskådaren.¹⁰

I den heroiska krigsberättelsen är människan desto mer delaktig, men på ett förhöjt och förskönat sätt. Soldaten porträtteras som en hjälte och kriget som en gentlemannasport med tillhörande hederskodex. Kriget estetiseras till ett storslaget och vackert drama, trots lidandet och döden. Som bakgrund för dessa hjältar används det djupa havet, den fria himlen och de höga bergen där ubåtskaptener, flygaress och alpjägare kan ståta med sina bravader. De leriga likfyllda skyttegravarna, hemvist för det industriella kriget, är mer eller mindre frånvarande. Den stora fienden inom denna diskurs är den inre fienden – desertören och landsförrädaren. Hjältens martyrisk offerdöd är en central och bärande idé för denna diskurs.¹¹

Den idylliska krigsberättelsen berör skämt, försköning och relativisering. Grymma vapenteologier får lustiga smeknamn och förkroppsligas. En ubåtsmina liknas vid en gammal trilslande tant som de svenska sjömännen bogserar bort. På samma sätt får den största tyska artilleripjäsen smeknamnet *Tjocka Bertha* och görs på så sätt mindre farlig och mer familjär. Det familjära är ett genomgående tema i krigsberättelsen och syftar till att relativisera krigets hemskhet. Fokus ligger på hur banalt och hemtrevligt livet i skyttegravarna kan vara. Exempelvis påpekas det att näktergalen fortfarande sjunger under artillerikrevader och att det visst går att spela bridge iklädd gasmask. Det förekommer även uppenbart skämtsamma överdrifter om hur illa kriget är. Den idylliska krigsberättelsen är helt enkelt ett ironiserande och ett relativiserande av kriget.¹²

⁹ Lina Sturfelt, *Eldens Återsken: Första Världskriget i Svensk Föreställningsvärld*, Lund: Sekel, 2008.

¹⁰ Sturfelt, s. 71–73.

¹¹ Sturfelt, s. 82, 88, 89–100.

¹² Sturfelt, s. 117–118, 126, 133–138.

Den tragiska krigsberättelsen är sannolikt mer igenkännbar för den moderna läsaren, då den i mångt och mycket stämmer överens med den bild av första världskriget som har varit rådande sedan 1945. Kriget är här en besinningslös masslakt utan mål, mening och ände. De tidigare nämnda hjältarna har nu antingen blivit hjältar inom citationstecken, alltså barbariska mördare och våldtäktsmän, eller offer för ett lidande pålagt dem av samhällets styrande skikt. I denna diskurs får krigsinvaliderna, civilisterna och skyttegravarna sitt erkännande. Här får inte högre makter skulden för kriget. Hjälterollen och riddarsagan är bortblåst. Ironiserandet och relativiserandet är inte heller närvarande. Istället presenteras krigets brutala verklighet och människan framställs som mindre mänsklig och mer djurisk. Detta är inte nödvändigtvis de stridandes fel, då de ofta ikläds en offerroll, men de är definitivt delaktiga i denna förnedring av vad som tidigare var en högt stående civilisation. Kriget är en meningslös resa in i mörkret.¹³

Sturfelt beskriver även den svenska neutralitetsberättelsen och delar in den i tre olika perspektiv: den negativa, den lillsvenska och den storsvenska neutraliteten. Inom den negativa neutralitetsberättelsen framställs Sverige som ett fegt och feminiserat land. Söndersmulandet av det europeiska kulturarvet angår inte Sverige vars förmögenhet växer i takt med dess tystnad. Den lillsvenska neutralitetsberättelsen ger en bild av Sverige som ett land som är på sin vakt och som bara önskar fred men samtidigt är väl förberett på strid. Den storsvenska neutralitetsberättelsen porträtterar den svenska neutraliteten som höjden av civilisation och kultur. Sverige blir här ett exempel på en moralisk stormakt som resten av Europa borde ta efter. Sturfelt påpekar även att veckopressen har en glorifierande relation till Tyskland och en demoniserande relation till Ryssland, medan Frankrike och England sällan nämns.¹⁴

Philippa Gregory är doktor i historia vid University of Kent och hennes avhandling *The Funny Side of War: British Cartoons, Visual Humour and the Great War* undersöker, som titeln avslöjar, brittiska skämtteckningar från första världskriget. I ett kapitel analyserar hon några av måltavlorna för de brittiska skämtteckningarna. Vad som framträder är att det i Storbritannien skämtades friskt om de rikas passivitet och okunskap, krigsprofitörernas hejdlösa utnyttjande av samhällets svaga och de vecka pacifisternas feghet. Dessa tre grupper utgör antagonisterna i den brittiska kontexten och presenteras i polemik med den redige, patriotiska och orädda soldaten som är berättelsens protagonist.¹⁵

¹³ Sturfelt, s. 162–168, 173–183.

¹⁴ Sturfelt, s. 187, 194, 203, 209, 215.

¹⁵ Philippa Gregory, *The Funny Side of War: British Cartoons, Visual Humour and the Great War*, diss., Kent: University of Kent, 2016, s. 176–230.

Gregory är tyvärr den enda som har undersökt skämtpressen under första världskriget på ett sätt och med ett språk som möjliggör jämförelse med mina resultat. Jag är medveten om att det finns ett liknande projekt från Tyskland, men då jag inte behärskar tyska är det omöjligt för mig att begagna mig av den analysen. I Sverige finns det åtminstone två större verk som utgår från den svenska skämtpressen under krigsåren, men Lars M. Anderssons *En Jude är en Jude är en Jude...: Representationer av "Juden" i Svensk Skämtpress Omkring 1900–1930* undersöker bilden av juden och Anne Banérs *Uppkäftiga Ungar och Oförargliga Barn: Barn i Svensk Skämtpress 1894–1924* undersöker bilden av barnet. Då varken juden eller barnet är av särskilt intresse för min uppsats blir en jämförelse gagnlös. I riksarkivets årsbok från 2014 finns även en artikel där Örjan Romefors, författare och arkivarie i Stockholm, i korthet beskriver *Naggens* satirteckningar från första världskriget. Artikeln är dock för kort och översiktlig för att användas till något annat än historisk bakgrund i denna uppsats.¹⁶

1.3. Källmaterial och metod

Mitt källmaterial är den svenska satirtidningen *Naggen* under åren 1914–1918. Jag har valt att ta med årsvolymerna i sin helhet – alltså hela 1914 och 1918 trots att kriget började 28 juli 1914 och slutade 11 november 1918. Skälet till detta är att *Naggens* krigsdiskurs möjligtvis har en annan bild av kriget än den konventionella, varför det förefaller lämpligt att ge något större kronologiskt utrymme för undersökningen.

I *Naggen* skämtas det genom både teckningar, dikter och kåserier. Min undersökning fokuserar på teckningarna och de tillhörande bildtexterna. Dikterna och kåserierna är naturligtvis också av intresse, men det skulle förutsätta avsevärt mer tid och textutrymme än vad som finns på kandidatnivå. Valet av teckningarna som undersökningsobjekt är egentligen godtyckligt men det finns en parallell mellan satirteckningar och den bildhumor som idag översvämmar internet. Teckningen kan sålunda vara av särskilt intresse som humorform för den moderna läsaren. Gissningsvis kommer framtida historiker utföra liknande undersökningar på de memes som i nutid gör humor av världshändelser.

¹⁶ Martina Kessel, *Gewalt und Gelächter: "Deutschsein" 1914–1945*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019; Lars M. Andersson, *En Jude är en Jude är en Jude...: Representationer av "Juden" i Svensk Skämtpress Omkring 1900–1930*, Lund: Nordic Academic Press, 2000; Anne Banér, *Uppkäftiga Ungar och Oförargliga Barn: Barn i Svensk Skämtpress 1894–1924*, diss., Stockholm: Stockholms Universitet, 2006; Örjan Romefors, "Världskrigskritik: Satirteckningar i tidningen Naggen", i Carl Henrik Carlsson (red.), *Första Världskriget i Svenska Arkiv*, Stockholm: Riksarkivet, 2014, s. 216–239.

Jag har gått igenom alla fem årsvolymerna av *Naggen* och eftersökt satirteckningar som berör kriget. *Naggens* årsvolymerna innehåller olika många nummer beroende på året. Under 1914, 1917 och 1918 utkom tidningen varannan vecka, vilket innebär att det finns cirka 25 nummer från vardera år. Under 1915 och 1916 utkom tidningen varje vecka, vilket resulterade i cirka 52 nummer per år. Inalles består min empiri av 396 satirteckningar utspridda över cirka 180 nummer från början av 1914 till slutet av 1918. Frekvensen varierar dock under kriget och 1915 är med 155 satirteckningar det år där *Naggens* teckningar i störst utsträckning berör kriget.

Jag har inspirerats av Max Liljefors och Ulf Zander som i sin artikel *Det Neutrala Landet Ingenstans: Bilder av Andra Världskriget och den Svenska Utopin* undersöker den svenska neutralitetens diskurs. De analyserar bland annat bilder, bildtexter och bildkomposition för att närma sig neutralitetens diskurs. Min intention är att liksom dem använda mig av metoderna bildanalys, textanalys, och diskursanalys. Då min empiri består av teckningar, oftast med bildtext, är bildanalysen och textanalysen självklara val. Teckningarna och bildtexterna existerar i symbios och är därför omöjliga att särskilja. Detta innebär att de två analysmetoderna inte heller kan särskiljas för att resultatet ska vara representativt. På en högre nivå är det diskursanalys jag använder mig av. Empirin har ordnats efter ett flertal teman, vilka i sin tur har inordnats i fyra diskurser. Eftersom jag genomför en diskursanalys som undersöker *Naggens* krigsberättelse är konventionell källkritik onödig. Denna uppsats undersöker inte sanning och verklighet, utan den konstruerade verklighet som *Naggen* presenterar. Värt att nämna är dock att Sverige inte hade censur under första världskriget, vilket innebär att *Naggens* perspektiv på kriget fick publiceras ohämmat.¹⁷ Med detta sagt är inte *Naggen* fritt från politisk tendens, men tendensen är här inte föremål för källkritik, utan en nyckel till förståelse för *Naggens* diskurs. Därför presenteras mer information om *Naggen* och dess tendens i den historiska bakgrunden.¹⁸

1.4. Teori

I uppsatsen använder jag mig av två teoretiska perspektiv – diskursteori och narrativ teori. Dessa två teorier är synnerligen lämpliga för en analys av *Naggens* krigsberättelse då de bygger på idén om att människan på olika sätt konstruerar och kategoriserar sin verklighet för att skapa mening och förståelse. I och med att *Naggen* under fem år, mer eller mindre varje vecka,

¹⁷ Riksarkivet, *Censur i Sverige* [hemsida], <https://riksarkivet.se/censur-i-sverige>, (hämtad 2022-12-30).

¹⁸ Max Liljefors & Ulf Zander, "Det Neutrala Landet Ingenstans: Bilder av Andra Världskriget och den Svenska Utopin", *Scandia*, vol 69:2, Lund, 2003, s. 209–242.

berättade om kriget blir det meningsfullt att applicera dessa berättelse-centrerade teorier på empirin.

Diskursteori är numera en traditionell och allmänt vedertagen teoristruktur. De två huvudsakliga upphovsmakarna är Ernesto Laclau, filosof och politisk teoretiker, och Chantal Mouffe, professor i statsvetenskap och politisk teoretiker, som 1985 skrev *Hegemonin och den Socialistiska Strategin* där grunddragen för teorin presenteras. Annat är det med den narrativa teori jag har valt ut. John Yorke är en känd brittisk tv-producent som har gjort sig en karriär på Channel 4, BBC och Company Pictures. 2013 skrev han boken *Into the Woods: How Stories Work and Why We Tell Them* som undersöker berättandet och de till synes ofrånkomliga underliggande strukturer som tillkommer.¹⁹

Grundtanken inom diskursteori är att sociala fenomen aldrig blir helt färdiga i sin betydelse, vilket ger upphov till kontinuerlig konflikt om definitioner. Dessa konflikter och de tolkningsgrupperingar där entydighet råder kring vissa fenomen är vad som studeras av diskursanalytikern. En diskurs består i grund och botten av *moment*, vilka är entydigt definierade fenomen. Varje moment särskiljs inom diskursen och har således en fast position. Fenomen som inte är entydiga kallas *element* och existerar utanför diskursen i det *diskursiva fältet*. Dessa element, eller flertydiga fenomen, kan *artikuleras* vilket innebär att de får en definition och blir moment. Vissa moment har privilegierade positioner inom diskursen och utgör därför *noder* som de andra momenten relateras till. Till exempel har flera världsreligioner Gud, det rätta levernet och meningen med livet som noder, men deras diskurser ser olika ut. Jesus är ett element, som inom den muslimska diskursen artikuleras till att bli momentet *framstående profet*, men som inom den kristna diskursen artikuleras till momentet *Guds son*. För båda kan ett fenomen som evolution vara ett element som existerar i det diskursiva fältet. När flera diskurser har samma noder och definierar dem på olika sätt innebär detta att dessa noder är *flytande signifikanter*. Utifrån denna teori undersöker min uppsats två saker – den stora diskursen som är *Naggens* krigsberättelse och de mindre diskurser som existerar däri och drivs av vissa karaktärgrupper i *Naggen*. Kriget är här att förstås som en flytande signifikant, alltså noden och det primära konfliktämnet för *Naggens* parallella diskurser.²⁰

John Yorkes narrativa teori behandlar bland annat karaktärer vilket är relevant för min uppsats. Exempelvis har varje berättelse en eller flera *protagonister*, det vill säga huvudkaraktärer, vars

¹⁹ Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemonin och den Socialistiska Strategin*, Stockholm: Vertigo, 2008; John Yorke, *Into the Woods: How Stories Work and Why We Tell Them*, London: Penguin Books, 2013.

²⁰ Laclau & Mouffe, s. 157–158, 166–169.

perspektiv läsaren eller tittaren får ta del av för att följa berättelsen. En protagonist måste inte nödvändigtvis vara sympatisk, det finns många exempel på motsatsen, men för enkelhetens skull kommer *protagonist* i denna uppsats innebära *sympatisk huvudperson*. I protagonistens väg står berättelsens *antagonister*. De är ofta förkroppsligade i mänskliga gestalter, men kan också vara mer abstrakta – till exempel idéer eller naturkrafter. Det som definierar antagonisten är dess motpolsrelation till protagonisten och kampen dem emellan. Centralt för att skriva och förstå karaktärer är deras *behov*, den drivkraft som får dem att agera. Alla karaktärer har ett eller flera behov som driver de framåt i berättelsen och dessa behov kan enligt Yorke med fördel kategoriseras utifrån psykologen Abraham Maslows behovstrappa. Den gestaltas som en pyramid och är en hierarki av mänskliga behov där grundläggande fysiska behov, som mat, vatten och skydd, utgör pyramidens botten. På nästa nivå finns trygghet i form av anställning och hälsa. Däröver finner vi sociala relationer och samhörighet. Den fjärde nivån handlar om självkänsla och den femte nivån, toppen av pyramiden, är självförverkligandet.²¹

Mitt eget bidrag till Yorkes teori är att olika aktörer rimligtvis får olika mängd sympati beroende på vilken behovsnivå som motiverar just deras agerande när de står i relation till varandra. Exempelvis är det svårt att sympatisera lika mycket med en karaktär som kämpar med sitt självförverkligande om den befinner sig i samma rum som en svältande karaktär. En karaktär kan sålunda bli en antagonist baserat på synliggörandet av andra karaktärer som blir lidande av antagonistens behov eller blindhet inför övriga karaktärers situation. På samma sätt kan en karaktär få protagoniststatus genom att kämpa för att tillfredsställa sina mest grundläggande behov i en berättelse fylld av mer lyckligt lottade individer. Genom att studera aktörernas behov och inordna dem på behovspyramiden blir det därför uppenbart hur porträtteringen är tänkt att verka för att väcka läsarens empati gentemot protagonisterna och avsky gentemot antagonisterna i *Naggens* diskurser. Protagonist, antagonist och behov blir således relevanta som flytande signifikanter för denna diskursanalys.

²¹ Yorke, s. 4-10, 130–131.

2. Historisk bakgrund

När första världskriget började under sensommaren 1914 förklarade sig Sverige neutralt och förblev neutralt under hela kriget. Neutraliteten och Sveriges roll i kriget var dock inte helt oproblematiske. Sveriges geopolitiska position i Europa var främst bunden till två stater som båda var med i kriget.

Den svenska bilden av Ryssland under första världskriget var djupt formad av ländernas konfliktfyllda gemensamma historia. Ryssland ansågs vara Sveriges arvfien och ett reellt utrikespolitiskt hot, då den numera finsk-svenska gränsen i Norrland vid denna tidpunkt var den rysk-svenska gränsen. Åland, beläget oroväckande nära Stockholm, stod också under rysk kontroll. En vanlig misstanke kring sekelskiftet var att Ryssland hade intresse av att invadera Norrland och Nordnorge för att komma åt de isfria atlanthamnarna på norska kusten. Detta innebar att det under den svenska neutralitetens banér existerade en djup rädsla och ett stort förakt mot Ryssland.²²

Den andra staten som var av särskild vikt för Sveriges utrikespolitiska uppfattning var Tyskland, den södra storebrodern i vars intressesfär Sverige hade befunnit sig politiskt, ekonomiskt och kulturellt sedan flera decennier. Detta tog sig inte minst uttryck i den svenska officerskåren som efter det fransk-tyska kriget 1870–1871 övergav den franska militären och istället antog den tyska militären som sin främsta förebild. Den tyska militären kom vinnande ut ur kriget och var direkt underställd kejsaren, vilket ansågs attraktivt inom svenska militära kretsar. Under denna period satt många svenska officerare med i riksdagen och alla förutom Erik Palmstierna var representanter för högern. Dessa officerare ansåg att folkrätten bara var relevant för fredstid och att neutraliteten var den svagaste formen av skydd. Därför förespråkade många aktivt att Sverige skulle rusta upp sin militär och skaffa sig mäktiga allierade. Att arvfjenden Ryssland tillhörde ententen och att den kulturella storebrodern Tyskland tillhörde centralmakterna gjorde valet enkelt för officerarna – Sverige borde alliera sig med Tyskland. Ett skäl till den starka tyskvänliga opinionen är säkerligen att tyskarna i det fördolda påverkade den svenska pressen med propaganda i form av noggrant utvalda frontbilder och information. Detta projekt utgick från tyska ambassaden och var aktivt under hela kriget.²³

²² Gunnar Artéus, "Den Svenska Officerskårens Politiska Uppfattning år 1914", i Johan Engström & Lars Ericson (red.), *Mellan Björnen och Örnen: Sverige och Östersjöområdet under det Första Världskriget, 1914–1918*, Visby: Gotlands fornsal, 1994, s. 81–86; Gunnar Åselius, "Hotbilden: Svenska Militära Bedömningar av Ryssland 1880–1914", i Engström & Ericson, s. 197–208.

²³ Jarl Torbacke, "The German Infiltration of the Swedish Press during the early stages of the First World War", i Engström & Ericson, s. 73–80; Artéus, s. 81–84.

I flera viktiga avseenden var Sverige inte ett självförsörjande land i början av 1900-talet. Kriget hade alltså en stor effekt på Sverige trots neutraliteten. Ju längre kriget fortsatte desto större blev livsmedelsbristen i Sverige och två år in i kriget implementerades ransoneringar och exportförbud. Ett flertal svenska skepp blev också torpedbeskjutna eller sänkta av minor, vilket försvårade den svenska sjöfarten. Importen som Sverige var beroende av låg alltså mer eller mindre helt i händerna på ententen som kontrollerade världshavens handelsleder. Misstankar om att Sverige exporterade varor till Tyskland gjorde att många handelskepp blev beslagtagna och förbjöds att lämna hamn av brittiska flottan. Den successivt växande varubristen gjorde att priserna i Sverige ökade, vilket svårt påverkade den svenska arbetarklassen som hade uppstått ur de tidigare decenniernas hastiga industrialisering. Innan kriget kämpade arbetarklassen för rösträtt och bättre arbetsvillkor, men när kriget kom blev försvaret istället den dominanta frågan på agendan. Bland den svenska högern fanns det som sagt många som propagerade för ett insteg i kriget. Arbetarklassen ville hellre se neutraliteten fortsätta för att deras läge inte skulle förvärras ytterligare.²⁴

Det var alltså i denna kontext som *Naggen* var verksam. Erik Lindorm och Ivar Starckenberg grundade tidningen redan 1912, men bara med tre provnummer. Det var först 1913 som de fick en finansiär och kunde börja publicera regelbundet. I Sverige fanns redan ett flertal skämttidningar, som *Söndags-Nisse* och *Strix*, men *Naggen* stack ut från mängden med sin skarpa maktkritiska satir. Lindorm hade som intention att tidningen skulle vara ett radikalt och socialistiskt alternativ. *Naggen* hade en tydligt pacifistisk och antimilitaristisk hållning, som i kombination med upphovsmännens socialistiska idéer skapade förutsättningar för en försäljningsmässig guldålder under krigsåren. Det rådde ingen brist på motståndare som kunde förlöjligas och kritiserats på veckolig basis och *Naggens* perspektiv på kriget attraherade uppenbarligen många läsare. Kriget utgjorde den stora basen för *Naggens* satir, så när kriget 1918 var över förlorade *Naggen* lite av sin udd och försäljningen minskade. Tidningen började ges ut mer sporadiskt tills nedläggandet 1922. På så sätt är *Naggen* som historiskt fenomen starkt förknippat med första världskriget.²⁵

²⁴ Hakon Leche, "Den Inrikespolitiska Krisen och Krigsmakten under Första Världskriget", i *Militärhistorisk Tidskrift*, Stockholm: Kungl. Militärhögskolan, 1989, s. 183–222, här s. 183–185; Mats Larsson, "Spekulation och Strukturomvandling 1914–1925", i Mats Larsson (red.), *Det svenska näringslivets historia 1864–2014*, Stockholm: Dialogos, 2014, s. 220–271, här s. 234–238.

²⁵ Evald Palmlund, *Erik Lindorm: Ett Författarliv*, Stockholm: Carlsson, 1996, s. 132–169; Romefors, s. 217–218, 237.

3. Analys

Naggens diskurs kring första världskriget kan med fördel delas in i fyra mikrodiskurser, alla ledda av karaktärer, som återkommande mäts mot varandra och förlöjligas – de berättar nämligen olika berättelser om kriget. Jag kommer i tur och ordning analysera dessa fyra diskurser för att slutligen presentera helhetsbilden, eller makrodiskursen. Kriget ska här ses som en flytande signifikant för fyra diskurser och målet med denna analys är att undersöka de moment och element som tillsammans formar respektive diskurs. För att bättre förstå de större berättelserna i *Naggen* kommer varje sektion ta avstamp i en analys av karaktärerna som bär berättelsen. I det första kapitlet, *Den opportunistiska diskursen*, kommer tre karaktärsgrupper analyseras – borgare, militärer och aktivister. Det andra kapitlet, *Den religiösa diskursen*, fokuserar på präster, Gud, Djävulen och till viss del andra karaktärer som gör religiösa uttalanden om kriget. Kapitel tre, *Den tävlingscentrerade diskursen*, behandlar monarkerna som leder länderna i kriget. I det fjärde kapitlet, *Den offercentrerade diskursen*, får läsaren till sist möta soldaterna, de civila och de svenska arbetarna.

3.1. Den opportunistiska diskursen

Till att börja med kommer detta kapitel i turordning behandla de tre karaktärsgrupper, borgare, militärer och aktivister, vars perspektiv på kriget tillsammans utgör den opportunistiska diskursen. Karaktärernas porträttering, behov och det som möjligtvis särskiljer dessa tre grupper utgör huvudfokus för dessa sektioner. Den fjärde och slutliga sektionen kommer sammanfatta den diskurs som de tillsammans formar och utgör. Det är värt att nämna att den opportunistiska diskursen även förekommer bland *Naggens* präster, men bara i ett fåtal satirteckningar. Därför har jag valt att analysera prästskrået i sin helhet i analysens andra kapitel.

3.1.1. Borgare

Den svenska borgaren är enligt *Naggen* en mycket fetlagd man utan hår på huvudet och inte sällan bärandes en mustasch med snurrade ändar. Om huvudet inte är bart finns där en svart cylinderhatt och ifall vädret är kyligt är han iklädd en tjock, fotsid pälsrock. Annars är svarta kostymer med kungliga ordnar på bröstet högsta borgar-mode i satirteckningarna. Överflödet

är kännetecknande i gestaltningen av borgaren, som i knapra tider ändå har råd att underhålla sin övervikt. Trots de ransoneringar, eller *dyrtid* som det ofta kallas i *Naggen*, som drabbar Sverige lyckas borgaren bli ännu fetare under krigets gång. Det är nämligen just ransoneringarna som möjliggör borgarens välgång under kriget.

När varorna blir sällsynta, i både utlandet och i Sverige, kan borgaren successivt höja priserna och tjäna sig en förmögenhet. I en satirteckning kan läsaren se samma slaktare köra en skottkärra under åren 1914, 1916 och 1917. Det första året är hans skottkärra fylld av griskött, han är iklädd slaktarmundering och har normala kroppsproportioner. Två år senare är hans skottkärra fylld av pengar, han är iklädd kostym med en ros i kavajslaget och har blivit avsevärt rundare. Nästkommande år har han blivit så pass överviktig att han får bära sin buk i skottkärran.²⁶ Att krigsåren gynnar de redan resursstarka är ett genomgående tema i *Naggens* skämtande. En grossist kan alltså välja att inte sälja sin potatis till den svältande befolkningen ”förrän det blir nöd i landet” och med det mena ”när [han] får två kronor litern”.²⁷ *Naggens* borgare har blivit helt förblindade för krigets misär till följd av hur bra deras företag och affärer går.

Det som kanske är mest kännetecknande för den borgerliga opportunisten är exporthandeln med Tyskland. Trots exportförbudet menar *Naggen* att de svenska borgarna lyckas smuggla kött till Tyskland. I en satirteckning ser läsaren att en exportör från Malmö har satt kostym på sina grisar och tränat de att själva gå på färjan för att således lura tullen.²⁸ En annan exportör säljer dåligt kött under premissen att behållarna även kan fungera som gasbomber.²⁹ Vanligare är dock att borgarna inte lyckas komma runt exportförbudet vilket resulterar i lidande och klagan. Ett nummers framsida pryds av en mycket ledsen storbonde, sittandes på sin oxe. Bonden begråter att han inte längre får ta sin oxe till Tyskland, vilket hade tjänat honom bättre än att sälja i Sverige.³⁰ Det kan poängteras att *Naggen* har en mycket negativ bild av Tyskland, vilket kommer undersökas mer i detalj senare i uppsatsen. Med det i åtanke blir borgarnas kringrännande av exportförbudet ett synnerligen starkt exempel på den låga moral som råder när det uppstår möjligheter till vinning. Istället för att låta Tysklands resursbrist leda till ett slut på kriget kan borgarna möta den tyska efterfrågan med deras svenska utbud och således förlänga kriget.

²⁶ *Naggen*, 1916, nr. 32.

²⁷ *Naggen*, 1915, nr. 32.

²⁸ *Naggen*, 1915, nr. 36.

²⁹ *Naggen*, 1916, nr. 12.

³⁰ *Naggen*, 1915, nr. 36.

Borgaren påverkas alltså inte av varken de magra svenskarnas eller de stridande soldaternas lidande. Därför kan man se lidande som ett element i borgarens diskurs, men fullt så enkelt är det inte. Som tidigare nämnt lider borgarna av exportförbudet, men påverkas även av krigets mer uppenbara fasor. En satirteckning visar en godsägare som berättar för sin fru att det har flutit iland döda soldater på västkusten efter Skagerrakslaget under försommaren 1916. Hustrun beklagar sig över att hon så gärna ville bada på Marstrand under sommaren, men att detta nu har blivit omöjligt.³¹ Lidande är alltså ett moment inom diskursen, såtillvida att borgaren verkar väl medveten om att krigets konsekvenser för många är just lidande och död. Dock skulle man kunna hävda att arbetarna och soldaterna, som människor med värde, står utanför den borgerliga diskursen och är element. Deras lidande är uppenbart för hustrun som vill bada på Marstrand under sommaren, men deras människovärde är tydligen så pass lågt att det borgerliga lidandet av en sommar utan Marstrand har företräde framför soldaternas lidande under sjöslaget.

Vad är det då för behov som motiverar borgar-karaktärens agerande. I ett flertal satirteckningar verkar rikedom vara målet. Girighet är således den tongivande driften hos borgaren som i en teckning sitter på sitt berg av pengasäckar intill Döden på sitt berg av döskallar. Döden påpekar det sammanlänkande faktumet att varken Döden eller borgaren behöver återlämna sina troféer vid krigsslutet.³² I andra teckningar är det statussymboler som är det verkliga priset. Läsaren möter i ett nummer en grossist som pådyvlar stadens damer sjöskadat mjöl och dålig potatis till ockerpriser under premissen att det kommer vara svårt att få tag på under den kommande dyrtiden. För pengarna köper han den pälsboa som hans fru länge har eftertraktat.³³ Här använder borgaren sin rikedom för att tillskansa sig en statussymbol. Resurser är visserligen en källa till trygghet, vilket som behov är grundläggande i Maslows behovstrappa, men borgarens rikedom är inte att likställa med nödvändiga resurser. Borgarkaraktärens drivande behov är det statusskapande materiella överflödet.

3.1.2. Militärer

De svenska militärerna i *Naggen* kan delas in i tre kategorier. Överst i hierarkin finner läsaren fetlagda generaler och amiraler med lågt hängande mustaschändar. Under dessa finns officerarna som antingen ser ut att vara barn i uniform med tunna armar, glasögon, lena kinder

³¹ Naggen, 1916, nr. 27.

³² Naggen, 1918, nr. 20.

³³ Naggen, 1914, nr. 23.

och inga hakor, eller råbarkade busar med överdrivet stora armar och gigantiska hakor. Längst ner finner vi soldaterna. Deras kroppar är muskulösa men har generellt sett realistiska proportioner och vanligtvis pryds deras ansikten av helskägg eller mustascher.

Militärens högsta ledning tilldelas förhållandevis lite utrymme i *Naggen*. Skämten som dock tillägnas dem handlar om att de är verklighetsfrånvända, grymma och mer måna om militärens yttre än dess kompetens. En satirteckning visar att militärledningen är så pass verklighetsfrånvärd att de föreslår att man ska gräva bort Öland för att kunna få plats med en viss typ av pansarbåt.³⁴ I en annan teckning säger den ene generalen till den andra att man borde sluta dela ut ammunition till soldaterna eftersom de ”jävlarna bara begår självmord”, efter att soldater vid Svea artilleri tog livet av sig.³⁵ En tredje gestaltar en general som besöker ett regemente och, istället för att bedöma soldaternas färdigheter, är missnöjd över att de ännu inte ser exakt likadana ut.³⁶ Detta beteendemönster fortsätter tydligt och utvecklas i de lägre officersgraderna.

Officerarna får stå pall för mycket mer skämtande än den högsta ledningen. Grymhet, aggression och blodtörst kännetecknar många av dessa satirteckningar. Inte minst är utskällningen vanligt förekommande. Att kalla sin underordnade för ”fåhund”³⁷ eller ”satans knöl”³⁸ är inte något konstigt för en svensk officer. En officer gör tydligt att det råder en språkförbistring mellan det civila Sverige och det militära Sverige när han förklarar för en underordnad att det är lika fint att bli kallad ”din förbannade djävul” i det militära som ”min bästa herre” i det civila.³⁹ Även våld mot den menige är ett återkommande fenomen som visar aggressiviteten hos de svenska officerarna.⁴⁰ Rätten till både verbalt och fysiskt våld försvaras och utnyttjas av diverse officerare och är något som tydligt särskiljer militärerna från de civila. Våld verkar ses som ett självändamål inom det militära och att gå med i militären blir alltså en möjlighet till våldsutövning.

Den svenska militärens möjlighet till våldsutövning är dock kraftigt begränsad av dess undermålighet. Detta belyses inte minst av att en ansevärd del av officerarna är avbildade som barn, men som tydligast blir det i de satirteckningar som behandlar Sveriges möjliga insteg i kriget. Den svenska krigsmakten avbildas som ett litet och nätt uppblåsbart lejon som sprängs

³⁴ Naggen, 1917, nr. 11.

³⁵ Naggen, 1915, nr. 24-25.

³⁶ Naggen, 1915, nr. 37.

³⁷ Naggen, 1916, nr. 19.

³⁸ Naggen, 1914, nr. 23.

³⁹ Naggen, 1915, nr. 47.

⁴⁰ Naggen, 1915, nr. 26.

när det fylls med för mycket luft och raskt sopas undan av den stora ryska björnen.⁴¹ Värt att nämna är att svenska soldater inte hånas på detta sätt. Som tidigare nämnt porträtteras de som resliga och vuxna. Om de har någon last så är det att de super på övningarna,⁴² men de visar ofta handlingskraft och motståndsvillighet, inte minst i förhållande till de befäl som gör sig ovänner med fel soldat och får svar på tal eller till och med stryk.⁴³ Den militära undermåligheten kan alltså inte bero på soldaterna utan verkar istället vara en konsekvens av det bristande ledarskapet.

Inte heller för militärerna är krigets lidande främmande, men precis som i borgarnas fall handlar det inte om något faktiskt lidande för soldaterna i skyttegravarna. Lidande, i de svenska militärernas ögon, är att de inte får gå med i kriget och visa vad de går för. I en avbildning av General Balck som får honom att framstå som ett ordensbeklätt lik, beskrivs det hur synd det är om honom. Trots hans iver att bli med i kriget och få strida för Sverige är hans enda meriter de friidrottsprestationer han har hunnit med under krigsåren.⁴⁴ I en satirteckning tillskrivs faktiskt en skadad soldat lidande, men inte på grund av den skottskaadade halsen i sig, utan att det omöjliggör framtida hurrande för konung och fosterland, vilket är synnerligen beklagansvärt.⁴⁵ I detta skämt tydliggörs det att motsatsen till det militära lidandet ligger i de möjligheter som kriget erbjuder – att få strida och hurra för sitt land. Det är just detta, behovet av att hävda sig genom våld, som motiverar de svenska militär-karaktärerna i *Naggen*. Strävan efter att uppnå sin inneboende potential och bevisa sig som individuell och kapabel återfinns högst upp på Maslows behovspyramid och även om den går att relatera till så kan man lugnt konstatera att militärernas medel för självförverkligande – våldet och hänsynslösheten – gör dem lätta att kategorisera som antagonister i den större diskursen.

3.1.3. Aktivister

Med aktivister avses de politiker, journalister och allmänna tyckare som i *Naggen* agiterar för att Sverige ska gå med i kriget. I denna sektion förekommer alltså flertalet verkliga människor som var aktiva inom politiken och opinionsbildningen i Sverige under första världskriget. Det

⁴¹ *Naggen*, 1916, nr. 35.

⁴² *Naggen*, 1916, nr. 41.

⁴³ *Naggen*, 1918, nr. 3.

⁴⁴ *Naggen*, 1917, nr. 9.

⁴⁵ *Naggen*, 1915, nr. 10.

sammanbindande är alltså inte yrkeskåren som sådan utan den krigspositiva åsikten och att de inte hade behövt strida eller leda soldater ifall Sverige hade gått med i kriget.

Med tanke på att *Naggens* aktivist-karaktärer är karikatyrer av verkliga samtida människor är det svårt att kategorisera och kartlägga deras gestaltning. Om något så avbildas de ofta med gapande munnar när de skriker ut sina åsikter. Just detta är föremål för skämt i en teckning av en diplomat med stor öppen mun och två små människor som står redo med linjal. I undertexten påstås det att de ”bankettpratande diplomaternas gap” växer med en decimeter för varje kilometer som soldaterna i skyttegravarna vinner.⁴⁶ Utöver munnens storlek är avbildningarna av aktivisterna varierade, då verklighetens förlagors utseende var varierat. Om aktivisterna dock avbildas utan någon verklig förlaga så är det som gamla gubbar med krökta ryggar och tunna pojkar utan haka.⁴⁷

Aktivisterna vill alltså att Sverige också ska gå med i kriget, självfallet på Tysklands sida. Ett ytterst vanligt förekommande skämtmönster i *Naggen* behandlar hur döva aktivisterna är för att tyskarna torpederar svenska handelsfartyg. I en satirteckning påpekas det att det starkaste fartygsskrov inte kan stå emot en tysk torped. Det enda som är starkt nog är ”ett svenskt högerhuvud”.⁴⁸ I en annan satirteckning står två svenska aktivister och putsar en stor tysk stövel efter att den ”upprepade gånger under kriget sparkat till Moder Svea” och sålunda tappat sin lyster.⁴⁹ Det enda exemplet på övertramp från trippelententens sida blir till ett hurrarop när en tysk torped spränger en grupp aktivister hållandes brev i luften: ”Hurra! Nu kan inte England censurera våra brev!”.⁵⁰ I en annan satirteckning menar till och med aktivisterna att de tyska neutralitetsbrotten är skäl för att gå med Tyskland i kriget, då torpederingarna kommer upphöra.⁵¹ Aktivisterna porträtteras alltså som en synnerligen illojal och opatriotisk grupp i den svenska kontexten. De bryr sig inte om det lidande som Tyskland under kriget åsamkar svenska handelssjömän och deras familjer. Deras lojalitet och patriotism är istället pan-germansk, trots att det är just Tyskland som skapar problem för Sverige.

Det andra landet som aktivisterna har en speciell relation till är Ryssland. Bilden av Ryssland som produceras av aktivisterna är den av en aggressiv och expansiv arvfien. En satirteckning titulerad *Sista ordet* avbildar ett öde, istäckt landskap, med ett glasögonprytt skelett som reser

⁴⁶ Naggen, 1918, nr. 20.

⁴⁷ Naggen, 1915, nr. 1.

⁴⁸ Naggen, 1917, nr. 11.

⁴⁹ Naggen, 1915, nr. 20.

⁵⁰ Naggen, 1917, nr. 4.

⁵¹ Naggen, 1916, nr. 11.

sig på ena armbågen och ropar ut ”Det är ett naturnödvändigt livsbehov för Ryssland att skaffa sig en isfri hamn i Skandinavien”.⁵² Rädslan för att Ryssland av endera skäl ska invadera Skandinavien i allmänhet och Sverige i synnerhet driver aktivisterna att propagera för Sveriges inträde i kriget. I en annan satirteckning finner läsaren en rysk general som sitter på Åland, spanar mot Sverige och imponeras av Sveriges nya ”mörsare”. Dessa nya artilleripjäser är sex aktivister som står och gapar i Rysslands riktning.⁵³ Det återkommande mönstret är att ryssarna är passiva i öster medan aktivisterna gapar i förtvivlan och i söder blir svenska skepp torpederade av tyskar medan aktivisterna kommer med ursäkter och bortförklaringar. Enligt aktivisterna är ryssen den stora faran, enligt *Naggen* är det Tyskland.

Avsikten här är inte att skilja på protyska och antiryska aktivister, de är nämligen ofta samma personer, utan att skilja på och skildra två av de återkommande åsikterna inom aktivisternas korridorer. Den person som kanske tydligast sammanfattar den svenska aktivismen är den upptäcktsresande författaren Sven Hedin. Han reste flera gånger till fronten för att fotografera och skriva böcker, vilket han ofta förlöjligas för i *Naggen*. Anklagelserna mot Hedin berör opportunist – han vill bara sälja fler böcker, feghet – han vågar sig aldrig nära den riktiga fronten under sina resor, blodtörst – han önskar lidande och död för svenska soldater, antiryska tendenser – han har en irrationell och panikartad rädsla för en rysk invasion, och protyska tendenser – han glorifierar sina patroner som skjutsar runt honom mellan slagfälten.⁵⁴ Alla dessa fem teman återkommer i gestaltningen av Sven Hedin, men även i gestaltningen av andra aktivister. Sven Hedins tendenser och svagheter blir ett miniatyrexempel av den generella aktivist-karaktären i *Naggen* och kan således visa att aktivismen inte bara har en internationell, protysk eller antirysk agenda, utan också en stark sammankoppling med opportunist, feghet och blodtörst.

Vad är då lidande för aktivisterna? Aktivisternas lidande kommer i tre former, men ingen av dem berör något potentiellt fysiskt lidande för svenska soldater. Den första och kanske mest frekventa formen av lidande är en projicering av aktivisternas lidande på nationen Sverige. I en satirteckning har en aktivist kopplat en vattenpump till en staty av Moder Svea och kan således visa hur hon gråter ”över att hennes söner icke vill draga ut i det härliga och uppryckande kriget”.⁵⁵ Det är alltså inte i första hand aktivisterna som lider av neutraliteten, utan landet som sådant. Att vara neutrala är att försitta möjligheten till den härlighet och ära som står att finnas

⁵² *Naggen*, 1915, nr. 21.

⁵³ *Naggen*, 1916, nr. 19.

⁵⁴ *Naggen*, 1914, nr. 23, 1915, nr. 16, 1914, nr. 22, 1917, nr. 10, 1915, nr. 7.

⁵⁵ *Naggen*, 1916, nr. 5.

i skyttegravarna. Den andra formen av lidande är det lidande som kommer drabba Sverige om Tyskland inte får hjälp i kampen mot Ryssland. Då kan exempelvis det rusdrycksförbud som diskuteras i Ryssland också drabba Sverige.⁵⁶ Den tredje formen finns i aktivisternas möte med personer och beteenden som inte motiverar svensken till krig. En revydansös påpekar att hennes kollega som fick rollen som moder Svea har så fula ben att hon kan göra ”den varmaste fosterlandsvän” till ”försvarsnihilist”.⁵⁷ Dock sympatiserar aktivisterna inte med soldaterna som lider i skyttegravarna, eller de svenska soldater som riskerar att möta samma öde ifall aktivisterna får sin vilja igenom.

Det behov som driver aktivisterna är vid första anblick behovet av självförverkligande. Mer specifikt lider aktivisterna av ett mindervärdeskomplex. Ett emblem återkommer i satirteckningarna om aktivisterna: C XII. Karl XII:s spöke hemsöker aktivisterna som drömmer om fornstora dagar och inte kan undvika att jämföra sig med honom. De avbildas som minimala inför hans gigantiska stövlar.⁵⁸ Aktivisterna anklagas för att möta framtiden med ryggen då de är upptagna med att stå böjda in i dåtiden och studera hans stövlar, banér och sköldar.⁵⁹ När kriget är på sin sluttamp står aktivisterna och avsvärjer sig den plats i solljuset som de önskade för Sverige – ”Karl XII:s skugga” duger gott och väl för dem.⁶⁰ Mindervärdeskomplexet smickrar inte aktivisterna, speciellt inte när konsekvensen av deras krigshetsande kan bli elände och misär för befolkningen, även om det mot förmodan skulle innebära nationell ära. I en situation som hotar de mest grundläggande nivåerna av behovspyramiden gör aktivisternas behov av självförverkligande dem till antagonister.

3.1.4. Kriget som möjlighet

Det som de tre grupperna har gemensamt är att de ser kriget som en möjlighet. Vilka behov som kriget ger en möjlighet att uppfylla skiljer grupperna åt, men bara på detaljnivå. Rikedom, överflöd, status, dominans, prestation, självhävdelse och självförverkligande befinner sig alla högt upp på Maslows pyramid och blir således främmande för läsaren i krigskontexten. Den starka relationen mellan momentet *möjlighet* och noden *kriget* som *Naggen* presenterar genom borgarna, militärerna och aktivisterna föder antipati och tjänar syftet att utmåla dessa grupper

⁵⁶ Naggen, 1914, nr. 21.

⁵⁷ Naggen, 1916, nr. 2.

⁵⁸ Naggen, 1916, nr. 37.

⁵⁹ Naggen, 1914, nr. 1.

⁶⁰ Naggen, 1918, nr. 22.

som antagonister i berättelsen om kriget. Det gör även lidandets position i diskursen. Det lidande som läsaren intuitivt kopplar till kriget, soldaternas och civilisternas, är kanske inte helt främmande för diskursen, men det är definitivt inte ett entydigt artikulerat moment med tydlig relation till noden. Även om karaktärerna är medvetna om att det försiggår så är den formen av misär åsidosatt och får morbid mening tillskriven sig. Soldaterna som dör i skyttegravarna tjänar sitt land och Sverige borde därför skämmas som inte skickar sitt folk till ett så härligt öde. Det lidande som istället får en tydlig plats i diskursen är lidandet som uppstår när grupperna på olika sätt förvägras möjligheterna att uppfylla sina egoistiska behov som kriget erbjuder. Denna diskurs presenteras av *Naggen* som motbjudande och antagonistisk. Den får utstå största möjliga hån och förlöjligande, och är frekvent förekommande som ämne i tidningens satirteckningar.

3.2. Den religiösa diskursen

Lina Sturfelt hävdar i sin avhandling att det svenska språket och kulturen under första världskriget hade djupgående kristna rötter. Att förstå bibelreferenser var något som förväntades av gemene man och därför var de levande delar av den svenska föreställningsvärlden.⁶¹ Detta är väl synligt i *Naggens* satirteckningar där skämt om Gud, Djävulen och präster är vanligt förekommande. Många skämt, även om uddarna är riktade åt det världsliga hållet, är iklädda ett bibliskt bildspråk, som när en tysk zeppelinares strålkastare leder de tre vise männen fram till Jesu krubba på framsidan av ett julnummer.⁶² Det finns dock även en religiös diskurs i *Naggen*, där skämtens tydliga uppsåt är att kommentera relationen mellan kristendom och första världskriget. I detta kapitel kommer denna religiösa diskurs undersökas. Med början i *Naggens* porträttering av prästerskapet och deras åsikter är syftet att etablera och utforska karaktärerna som gör de uttalanden som ligger till grund för resten av den religiösa diskursen. I den andra sektionen kommer Gud stå i fokus och den roll i kriget han tillskrivs av prästerna kommer diskuteras i förhållande till vad som verkar vara hans egentliga roll i kriget. Därefter, i den tredje sektionen undersöks Djävulens förhållande till kriget och i den fjärde och sista sektionen kommer den religiösa diskursen sammanfattas och diskuteras.

⁶¹ Sturfelt, s. 69.

⁶² *Naggen*, 1916, nr. 47–48.

3.2.1. Prästerna

Prästerna i *Naggen* avbildas kontinuerligt som fetlagda äldre män med glasögon och rakade ansikten. De är nästan alltid iklädda sina strama svarta yrkesuniformer med den vita prästkragen kikandes fram under dubbelhakan, men ibland möter läsaren den vitklädde katolska prästen med mitra och stola ifall kontexten för skämtet är kontinental. Situationen i vilken prästerna befinner sig är till synes problematisk. Å ena sidan är de religiösa tjänstemän, med ärkebiskopen eller påven som högste världslige chef och Gud som deras yttersta uppdragsgivare. Å andra sidan befinner de sig i en nationalistisk kontext som företrädare för den svenska statskyrkan eller åtminstone som medborgare i de stridförande länderna.

Att tjäna två herrar är enligt Bibeln omöjligt, men *Naggens* präster visar prov på försök till just en sådan förlikning. Den tyska ärkebiskopen förklarar att man som kristen visst kan tjäna de två herrarna, Jesus och kejsare Wilhelm, genom att sammanföra den enes fredsbudskap med den andres krigsuppmaning. Lösningen blir att inte hata de soldater man slår ihjäl.⁶³ En annan präst lägger tonvikten vid att helga vilodagen. På söndagen är det strängt förbjudet att slå ihjäl sin fiende, inte ens kvinnor och barn, men soldaterna kan istället ”vara mer nitiska om vardagarna”.⁶⁴ En fältpräst erkänner självfallet Guds överhöghet, men kallar honom för ”den allrahögste krigsherren” för att rättfärdiga religionens samröre med kriget.⁶⁵ Polemiken mellan de kristna fredliga idealen och krigets bistra verklighet är ett i högsta grad levande ämne för prästerna. För att komma ur denna dissonans och undkomma kristendomens generella fredslära tvingas de dyka ner på detaljer, som helgandet av vilodagen och vilken känsla man har inför sin nästa när man dödar den. Prästerna som försöker få religionen och kriget att fungera tillsammans verkar dock inte göra det med några större moraliska eller religiösa betänkligheter. Avbildningarna ger inte sken av ånger, rädsla eller samvetsqual när de vrider och vänder på sina lärosatser. Det är dock inte denna pragmatism som utgör den tyngsta kritiken mot krigsbejakande kristna.

I tre satirteckningar finns det ingen som helst polemik mellan religionen och kriget. Det finns inga motstridiga läror att diskutera. Kristendomen är nämligen en utomordentligt krigisk och våldsam religion enligt dessa tre män. I en av teckningarna förklarar en präst hur socialisternas international och fredsidéerna har smulats sönder under kriget. Det enda beständiga har varit kristendomen som står som segrare även om ingen nation segrar för ”mer härligt och

⁶³ Naggen, 1915, nr. 35.

⁶⁴ Naggen, 1914, nr. 17.

⁶⁵ Naggen, 1916, nr. 26.

överväldigande än vid krig visar aldrig kristendomen sin makt”.⁶⁶ Den andra teckningen visar en man som ifrågasätter varför Kina inte har gått med i kriget än – ”där lär ju finnas över 500,000 kristna!”.⁶⁷ Den kanske grävsta satirteckningen i *Naggen* under hela första världskriget berör också användandet av kristendom som uppmaning till vedervärdiga handlingar. En orakad och uppsvullen präst med rovljustna ögon, grisenäsa och en uthängande reptilliknande tunga påpekar för en överste att Jesu ord om att älska sina fiender innebär att ”våldtäkt i krig fullkomligt står i samklang med kristendomen”.⁶⁸ Rovdjur är en passande beskrivning för de som använder sin religion för att komma åt sina byten, oavsett om bytena är soldaterna i skyttegravarna, neutrala kineser eller civila kvinnor. Här kan man återigen tala om kriget som möjlighet. För den förste prästen är det en möjlighet till förhärligande av kristendomen och för den andre är det en möjlighet till sexuellt våld.

Det är inte bara prästkaraktärernas religiösa uttalanden som får utrymme i *Naggen*. Andra karaktärer bidrar också till den religiösa diskursen. Man kan dock rimligtvis anta att det framförallt är prästerna som bidrar till utformningen av det gudomliga krigets två huvudkaraktärer – Gud och Djävulen.

3.2.2. Gud

Om de krigsbejakande prästerna har rätt borde Gud vara synnerligen nöjd över kriget och kanske till och med verksam själv. Denna bild av den kristne guden förekommer i ett flertal satirteckningar. Efter att den tyska kejsaren ska ha tackat Gud för hjälpen under med den senaste offensiven pryds *Naggens* framsida av just en sådan bild. Gud svävar på ett moln in över taggråden och skyttegravarna. På hans huvud sitter en pickelhaube, den karakteristiska tyska förstavärldskrigshjälmen med pik på hjässan, och ur hans mun spottas en bomb som spränger ett flertal soldater i luften. Runt honom är en legion av keruber med gasmasker över ansiktena och handgranater och påkar i händerna.⁶⁹ Diskrepansen mellan denna tyska krigsgud och den korsfäste Jesus som *Naggens* läsare rimligtvis borde ha varit vana vid att se är enorm. I en annan satirteckning blir Gud ”djupt rörd” när han tar emot Järnkorset av tyska representanter som tack för vinsterna i Ostpreussen och Alexanderkorset av ryska representanter som tack för vinsterna

⁶⁶ *Naggen*, 1915, nr. 17.

⁶⁷ *Naggen*, 1915, nr. 39.

⁶⁸ *Naggen*, 1915, nr. 2.

⁶⁹ *Naggen*, 1918, nr. 7.

i Galizien.⁷⁰ Dessa två satirteckningar visar var problemet ligger för denna gudsbild. Om båda de stridande parterna är kristna blir det orimligt att tacka Gud för vinsten då det är högst oklart vilken nation som har fått Guds välsignelse. Att Gud skulle glädja sig över kriget eller ens välja sida är inte heller något som *Naggen* ägnar någon större uppmärksamhet i sina avbildningar av Gud. Prästerna som håller sig till denna idé förlöjligas i desto fler teckningar men Gud är endast avbildad så här i en handfull av dem.

Med det sagt är Gud avbildad i ett antal satirteckningar, fast med en helt annan inställning till kriget. I en teckning förargas han över kriget och funderar på att göra om jorden, men kommer fram till att det inte är värt det.⁷¹ I en annan teckning står Jesus vid fronten och tackar Fadern för att han fick komma till jorden 1900 år tidigare, för det hade varit omöjligt att omvända den moderna människan.⁷² I en tredje teckning fäller han dom över monarkerna och välkomnar en stor grupp krigsinvalider till himmelen.⁷³ Denna bild av Gud motsäger både de krigshetsande prästerna och de präster som försöker förlika våldet med religionen. Skulden läggs istället på människorna och deras furstar. De tre teckningarna delar dock inte ut skuld i lika mått. De första två teckningarna verkar skylla kriget på mänskligheten i allmänhet medan den tredje bilden tydligt beskyller monarkerna i den himmelska tronsalen. Oavsett vem Gud riktar skulden mot är det tydligt att han relaterar till det faktiska lidande som kriget har skapat och att det finns ett ansvar att utkräva. Detta märks kanske inte när han muttrar över jordklotet i den första satirteckningen, men det framgår med all önskvärd tydlighet, när han sitter i sin tronsal med blödande och lemlästade krigsinvalider.

En mer ambivalent satirteckning avbildar två gravar i Ostpreussen, en tysk och en rysk, med en flicka och hennes pappa ståendes bredvid. Hon frågar sin far varför Gud låter blommor växa på fiendens grav om Gud är på deras sida, vilket påvisar att Gud sannolikt inte har med kriget att göra alls.⁷⁴ Denna teckning kan tolkas på två sätt. Antingen låter Gud blommor växa på soldatgravarna för att han inte beskyller soldaterna och inte står bakom deras respektive nationsledningar, eller så är det inte Gud som låter blommorna växa alls. Det finns uppenbarligen en hel del religionskritik i *Naggen*, men huruvida den grundar sig i ateism eller en frustration över att samtiden inte förstår kristendomen är oklart. Vad som är självklart är dock att det inte är Gud som är dramats stora antagonist, trots pik-hjälmen.

⁷⁰ *Naggen*, 1914, nr. 18.

⁷¹ *Naggen*, 1915, nr. 31.

⁷² *Naggen*, 1917, nr. 14.

⁷³ *Naggen*, 1914, nr. 24.

⁷⁴ *Naggen*, 1915, nr. 12.

3.2.3. Djävulen

Den som oftast får skulden inom den religiösa berättelsen om kriget är Djävulen. Han går så långt att han till och med söker skulden för kriget när den tilldelas Gud eller hans representanter. När det skrivs i en svensk tidning att kriget är sänt från Gud blir Djävulen så upprörd över att han inte får äran att han begär sitt utträde ur Svenska Missionsförbundet.⁷⁵ Bilden av att kriget skulle vara i enlighet med kristen tro och gudagivet porträtteras som ren och skär lögn då krigets egentliga upphovsmakare blir arg nog att lämna organisationen där han länge har verkat. Skämtet är direkt riktat mot Paul Petter Waldenström, ledare för Svenska Missionsförbundet och författare till texten som Djävulen läser i tidningen. Veckan därpå kommer en ny bild av Djävulen där han ångrar sitt förhastade beslut och blir medlem i rörelsen igen för att kunna uppnå större resultat från insidan.⁷⁶ Att Djävulen skulle vara verksam inom kyrkan är ett återkommande tema i den religiösa diskursen. När de tre nordiska ärkebiskoparna och Sveriges frikyrkor år 1917 gör ett upprop för fred avbildas detta genom ett lämmeltåg av präster som går från Djävulen till Gud. Djävulen är ledsen över att de vill bryta ett ”sådant utmärkt samarbete”.⁷⁷ I en annan teckning står en leende präst och välsignar två soldater som försöker döda varandra. På prästens axlar sitter en liten djävul och skrattar förnöjsamt.⁷⁸ Här finns alltså ännu en nivå av skuld inom krigets religiösa diskurs. Oavsett om det krigsbejakande prästerskapet har ställt sig till Djävulens förfogande självmant eller om de har blivit förförda av honom så är det hos honom som den yttersta skulden läggs.

Det är inte heller ovanligt att mellanhänderna, om nu prästerna är att betrakta som sådana, helt uteblir ur porträtteringen av Djävulen. Han står antingen ensam, eller omgärdad av demoniska karaktärer, som ansvarig för kriget. I en satirteckning titulerad *Översta krigsledningen* syns Djävulen och två demoner sittandes på ett moln ovanför skyttegravarna studerandes en fältkarta.⁷⁹ Denna bild lämnar ett visst tolkningsutrymme vad gäller krigsskuld. Det framgår nämligen inte vilken sida Djävulen leder, om det finns en liknande generalstab av änglar som leder den andra sidan eller om båda sidor leds av demoniska makter, men då ingen motsvarande himmelsk grupp visas är det rimligast att tolka det som att Djävulen är överbefälhavare för hela kriget. I en annan teckning har han använt jordklotet som kittel för att koka en bitter soppa som

⁷⁵ Naggen, 1915, nr. 23.

⁷⁶ Naggen, 1915, nr. 24.

⁷⁷ Naggen, 1917, nr. 12.

⁷⁸ Naggen, 1916, nr. 45.

⁷⁹ Naggen, 1918, nr. 17.

han smakar på med avsky. Här är det han och endast han som bär skulden. En tredje teckning titulerad *Världskrigets tredje julotta* gestaltar Djävulen, omgiven av eld och rök, när han sjunger ett solo med Döden ackompanjerandes på en orgel som ger ifrån sig blixtar och explosioner.⁸⁰ Denna bild står gissningsvis i skarp kontrast med de julottor som *Naggens* läsare var vana vid att besöka, men under krigets tidevarv är det Djävulen som tar ton och leder världen i våldsam andakt. Det kan dock noteras att det lidande han tar ansvar för lika ofta är abstrakt eller indirekt som det är realiserat. I teckningen där Djävulen sitter på den leende prästens axlar är det tydligt att de två soldaterna lider och att Djävulen här presiderar. Detsamma gäller bilden av den översta krigsledningen, men världssoppan och julottan tar ett steg bort från det handfasta lidandet på marken.

3.2.4. Det gudomliga kriget

Den religiösa diskursens stora antagonist är uppenbarligen Djävulen. Utöver de två sistnämnda satirteckningarna är det Djävulen som regisserar kriget och står i vägen för freden. I Djävulens led finner läsaren demoner, Döden och präster som försvarar kriget och försöker ge våldet en kristen fasad. Gud innehar rollen som protagonist, trots exempel på hur Gud strider för Tyskland och tar emot ordnar av båda sidorna då dessa satirteckningar är uppenbara ironiseringar över de krigsbejakande prästernas gudsbild. Gud är dock en något frånvarande protagonist, med en vag koppling till idén om fred. Desto starkare är relationen till soldaternas lidande, som är ett högst närvarande moment om man jämför med den opportunistiska diskursen. Gud står på de lemlästade soldaternas sida i tronsalen och uppvisar avsky gentemot det lidande som människorna åsamkar varandra. Även Djävulen har en tydlig relation till det mänskliga lidandet, men för honom är det något gott. Generellt sett är dock inte kriget att betrakta som en möjlighet i denna diskurs. Det förutsätter att det finns behov som kriget kan uppfylla och förutom i de fåtal satirteckningar som nämndes i präst-sektionen verkar det inte finnas några direkta behov hos karaktärerna i denna diskurs. Både Gud och Djävulen är enklare än så. De är redan fullt ut självförverkligade symboler för godhet och ondska. Att applicera Maslows behovspyramid blir att göra de mänskligare än vad de är, då de inte verkar drivas av behov mer än att de drivs av sin essens.

⁸⁰ Naggen, 1916, nr. 47-48.

3.3. Den tävlingscentrerade diskursen

Den tävlingscentrerade krigsberättelsen behandlar nationerna och de ledare som styr kriget. I de flesta nationernas fall handlar detta om monarker eller kejsare, inte sällan enväldiga sådana. Som enväldiga ledare kunde dessa individer ses som ansvariga för kriget – ett tema som är frekvent i *Naggen*. I detta kapitel undersöks nationernas krigiska och fredliga relationer utifrån furstarnas perspektiv. I den första sektionen presenteras diskursens aktörer varpå protagonisterna undersöks i sektion två och antagonisterna i sektion tre. Detta sammanfattas och diskuteras i den fjärde sektionen.

3.3.1. Aktörerna

Aktörerna i den tävlingscentrerade diskursen är framförallt nationernas och kejsardömenas kungar och kejsare. Tyskland styrdes under nästan hela första världskriget av kejsare Wilhelm II, i *Naggen* avbildad med sin karakteristiska uppåtvända mustasch. På Österrike-Ungerns tron satt kejsare Franz-Joseph I, som känns igen på sina stora vita polisonger. Det är ofta svårt att skilja på Englands kung George V och Rysslands tsar Nikolas II då de var väldigt lika, både i verkligheten och i *Naggen*. Italiens kung Victor Emmanuel III finns med i ett par teckningar och kännetecknas där av sin ringa kroppslängd. Utöver dessa kroppsliga skillnader kan läsaren ibland se skillnad på furstarna utifrån deras uniformer, men oftast bär de kronor och klädnader, vilket ger ett enhetligt intryck. Frankrike var redan under första världskriget en republik med Raymond Poincaré som president. Därför närvarar inte Frankrike i många av *Naggens* avbildningar av furstarna, men i ett par stycken kan läsaren känna igen Poincarés frisyr och skägg.

Sverige är också en aktör i denna diskurs, men representeras inte av sitt statsöverhuvud, utan får istället andra, mer allegoriska former. En satirteckning visar två muskulösa pitbull-hundar som biter varandra i nacken under våldsam kamp. Bredvid sitter en gullig liten valp och deklarerar att ”det är min allvarliga avsikt att hålla mig obrottsligt neutral under denna strid”.⁸¹ Sverige är en aktör i diskursen, men totalt passiv och handlingsförlamad. Bilden påvisar att Sverige inte är stort nog att vara med i de stora nationernas krig. Skälet som ges har ingenting med krigets rättfärdighet att göra, trots att hunden ser på sig själv som obrottslig i förhållande till de kriminella pitbull-hundarna. Istället påminner situationen om viktklasskillnaden mellan

⁸¹ *Naggen*, 1917, nr. 14.

två tungviktsboxare och en flugviktsboxare. Nivåskillnaden är alltså det egentliga skälet till att Sverige inte är en aktiv aktör. Denna passivitet och litenhet går igen i andra teckningar också, som när Sverige avbildas som en liten lus, hopklämd mellan tumnaglarna på två gigantiska händer, märkta ententen respektive centralmakterna.⁸² Huruvida Sverige vill vara med eller inte är irrelevant. Som liten i förhållande till tungviktarna är situationen densamma.

Två andra aktörer som är närvarande i diskursen är den kristna fredsidén och den folkligt revolutionära idén. Freden är oftast förkroppsligad av Jesus och sätts sålunda i en kristen kontext, men den kan även vara avbildad som en duva. Fredsduvan tillhör visserligen också det kristna bildspråket, men det är en något mera allmängiltig symbol. Den enda direkta gestalten revolutionen tilldelas är vårstormen. Utöver det existerar den främst indirekt i förhållande till massdöden.

3.3.2. Protagonisterna

Vad som är speciellt i aktörernas relationer till varandra, är att det inte tydliggörs att någon av dem har en direkt antagonistisk roll. Att kriget pågår mellan ententen och centralmakterna utgör självklart diskursens konflikt, men konfliktens skala är allvarligt nedgraderad. Poängen med att likna de två ovannämnda kamphundarna vid tungviktsboxare är att sportpreferensen är en god förklaringsmodell för vad som pågår i denna diskurs – en tävling. Det tydligaste exemplet på detta är satirteckningen *Sista varvet...* där furstarna tävlar i hästkapplöpning. Tyskland, Frankrike och England leder racet och piskar sina frustande och fradgatuggande hästar för att komma före varandra.⁸³ De tävlar uppenbarligen mot varandra, men det finns ingenting i teckningen som utmålar den ene som antagonist. En rimligare tolkning av satirteckningen är att de är medtävlande jämlingar vars enda skäl till att kriga är att få vinna över sina konkurrenter i sportslig och broderlig kapplöpning. Furstarna utgör en helt egen grupp, påminnande om en herrklubb. De må vara rivaler i just denna tävling, men på det stora hela är de fortfarande kollegor. En annan bild visar att när tävlingen är över och freden har avslutat kriget får furstarna svettas sida vid sida på en byggarbetsplats utan att visa prov på någon större motvilja mot varandra.⁸⁴ De tillhör inte samma lag, men de är i alla fall medlemmar i samma skrå.

⁸² Naggen, 1917, nr. 22.

⁸³ Naggen, 1917, nr. 4.

⁸⁴ Naggen, 1917, nr. 14.

Furstarna avbildas kontinuerligt tillsammans, även i bilder där insatserna är högre än i en hästkapplöpning. När *Naggen* önskar dem gott nytt år avbildas de ståendes tillsammans i ett hav av blod. På första parkett står Nikolas II och George V och bakom dem står Wilhelm II och Franz-Joseph I, men de står fortfarande tillsammans, utgörandes en enhet av furstar.⁸⁵ Trots uppdelningen mellan ententen och centralmakterna syns det ingen fiendskap mellan dem. Döden och lidandet är påtagligt i denna teckning med blodshavet som omgärdar furstarna och en här av döda soldaters själar i den mörka bakgrunden, men furstarna har lika mycket blodstänk på sina kläder och de poserar tillsammans med likgiltiga miner. Därför går det inte att dela upp furstarna i ett läger för protagonisterna och ett annat för antagonisterna. Tyskland må vara offer för fler skämt än de andra nationerna, men sammantaget verkar Wilhelm II inte tilldelas större skuld än de andra furstarna. Protagonisterna i denna diskurs är alltså alla furstarna, oavsett vilken sida de leder. I en bildserie får läsaren se hur alla furstarna har klivit ner från sina troner efter den ryska revolutionen och solidariskt arbetar tillsammans. En har blivit slaktare, en annan timmerman och en tredje är stalldräng och de löser numera sina dispyter verbalt.⁸⁶ Konflikten dem emellan är ytlig och sportslig. När den ene förlorar sin makt betyder inte det att den rätta sidan har vunnit enligt någon av furstarna. Det innebär bara att tävlingen har ändrat form och kan fortgå på arbetarklassnivå.

3.3.3. Antagonisterna

Antagonism i den tävlingscentrerade diskursen är inte förkroppsligat på samma sätt som i den religiösa diskursen eller i den opportunistiska diskursen. Det är inte några fysiska aktörer som kan stå i vägen för furstarna, utan det är idéer om fred och revolution som är deras problem. I ett julnummer syns tre kungar med grymma ansikten stå lutandes på sina stora blodiga svärd över en tom krubba. Undertexten förklarar att någon har räddat Jesusbarnet från kungarna.⁸⁷ I en annan teckning kritiserar furstarna Jesus för att han led och dog för folket när det är smartare att göra som furstarna och låta folket lida och dö för dem.⁸⁸ De kristna idéerna om fred och självupoffring, som Jesusbarnet och den vuxne Jesus representerar, har alltså en antagonistisk roll för furstarna. I ett nummer pryds framsidan av en teckning bestående av två bilder, den ena med tidsstämpeln juli 1914 och den andra med tidsstämpeln april 1915, men motivet är likadant

⁸⁵ Naggen, 1915, nr. 1.

⁸⁶ Naggen, 1917, nr. 8.

⁸⁷ Naggen, 1915, nr. 51.

⁸⁸ Naggen, 1915, nr. 12.

– tsar Nikolas II står bredvid kejsare Wilhelm II och försvarar sig mot en ”infam beskyllning”. Innan kriget är beskyllningen att furstarna skulle vilja ha krig. Under kriget är beskyllningen att de skulle vilja ha fred.⁸⁹ Detta visar både hur gärna furstarna vänder kappan efter vinden och att freden riskerar att avbryta furstarnas blodiga tävling, som när den väl är igång måste avslutas med tydlig seger.

Detsamma gäller idén om politisk revolution. En teckning visar kungarna ståendes högst upp på en gigantisk hög av lik där de luftar sin oro över att fallhöjden kan innebära att man bryter nacken.⁹⁰ Ett folkligt uppror skulle alltså också kunna avbryta tävlingen. Detta blir verklighet för Nikolas II under den ryska revolutionen år 1917 då hans krona blåser av huvudet under en vårstorm. Bredvid honom står de andra furstarna med krampaktiga grepp om sina kronor.⁹¹ Revolutionen verkar vara den farligare fienden i tävlingsdiskursen, i alla fall utgör den ett större hot mot furstarna. Ifall freden inträffar kan de förhoppningsvis få behålla sina kronor, men revolutionen innebär uppenbarligen en fara för både makt och hälsa, vilket gör den till en synnerligen skrämmande antagonist i denna diskurs.

3.3.4. Kriget som sport

Det är enkelt att identifiera de antagonistiska dragen hos furstarna också, trots att de inte är antagonisterna i denna diskurs. De avbildas ofta stående i ett hav av blod eller på en hög av lik, vilket tydliggör dessa drag. En satirteckning visar att de finaste julgåvor som furstarna tar med sig till Jesusbarnets krubba är artilleripjäser och ubåtar.⁹² De är alltså helt blinda för lidandet som de och deras dödsmaskiner har åsamkat världen. Lidandet är tydligt skildrat i många av teckningarna, men furstarna relaterar inte till det på något vis. Det enda lidande de bejakar är det potentiella lidandet de kan uppleva vid fred eller revolution. En teckning visar hur en fredsduva blir jagad av en tysk örn, en rysk örn och ett osmanskt lejon.⁹³ Till skillnad från andra karaktärer i *Naggen* har furstarna möjligheten att göra reellt motstånd mot det potentiella lidandet. Med det sagt existerar krigets elände definitivt som moment i diskursen. Det är inte ett fenomen som hålls utanför, i det diskursiva fältet. Det verkar bara inte vara meningsbärande på det sätt man kan förvänta sig att det ska vara. Blodet, misären och de döda kropparna utgör

⁸⁹ Naggen, 1915, nr. 15.

⁹⁰ Naggen, 1915, nr. 40.

⁹¹ Naggen, 1917, nr. 8.

⁹² Naggen, 1918, nr. 23.

⁹³ Naggen, 1915, nr. 50.

bakgrunden i denna diskurs – en nödvändighet för kungarnas kapplöpning. Något som tydligt skiljer furstarna från de andra karaktärerna i *Naggen* är att de inte tillskrivs några direkta behov som kriget kan möta. Det är inte ens helt självklart att de vill vinna kriget – att vara i krig verkar vara ett ändamål i sig själv. Furstarna får på så sätt en form som liknar Guds och Djävulens. De är tävlande till sin essens – symboler för strid och sport. Att försöka analysera furstarnas behov som drivkraft är att göra de mycket mänskligare än vad de är i *Naggen*. De är enklare konstruerade än så. Detta blir tydligt när deras otillräknelighet sätts i paritet med barns och dårars.⁹⁴ I bilderna är de individer och borde därför rimligtvis kunna analyseras som *Naggens* andra karaktärer, men mellan raderna liknar de mer naturkrafter eller gudar som drivs av sin predestinerade essens – viljan till tävling.

3.4. Den offercentrerade diskursen

I detta kapitel kommer läsaren till sist få möta de karaktärsgrupper som har marginaliserats i de tidigare diskurserna – soldaterna och den civila arbetarklassen. Deras berättelse om kriget är även det diskursiva fält som omgärdar och diskursivt inbegriper de tre andra berättelserna. Arbetarna och soldaterna har inga större roller i de andra diskurserna, men i *Naggens* stora offercentrerade diskurs är de alltså huvudrollsinnehavare och deras perspektiv på kriget är mest tongivande. I den första sektionen kommer soldaternas och deras civila anhörigas lidande undersökas. I den andra sektionen flyttas fokus till den svenska arbetarklassen. Den tredje sektionen undersöker huruvida denna geografiska uppdelning är relevant eller inte, med fokus på socialismen och det problem den utgör för *Naggens* andra karaktärer. Den fjärde sektionen sammanfattar och positionerar slutligen den offercentrerade krigsdiskursen i förhållande till de andra diskurserna.

3.4.1. Soldaterna och de civila

De svenska soldaterna läsaren mötte i den opportunistiska diskursen var som där nämndes oftast resliga och muskulösa män. Sådana gestaltningar av de stridande soldaterna på fronterna förekommer visserligen, men generellt sett har soldaterna på kontinenten en helt annan uppsyn. Utmärglade och lortiga benrangel, på gränsen till döden, är *Naggens* vanligaste formgivning av

⁹⁴ *Naggen*, 1917, nr. 1.

soldaterna. I värsta fall är de redan döda, eller i alla fall grovt lemlästade och inväntandes döden. De som överlever striderna och får komma hem har ofta blivit krigsinvalider med kryckor och träben. Det verkliga kriget är inte höljt i ärans sken och soldaten är inte någon hjälte – han är ett offer. En tysk soldat avbildas liggandes ”på ärans fält”. Runt honom ligger hans döda vapenbröder och själv ser han inte ut att kunna använda sina ben. Han har mörka skuggor i ansiktet och vill byta sitt ärorika järnkors för en droppe vatten.⁹⁵ En annan satirteckning hävdar att ”folken skola återvända [från kriget] höljda – om icke i annat – så i ovansklig ära”. Männerna på den tillhörande bilden är nakna, hålögdade, helt utmärglade och skyler sina könsorgan på den långa vandringen hem.⁹⁶ Det är inte direkt någon ärofylld scen läsaren möter. Båda dessa satirteckningar påvisar att kopplingen mellan ära och krig är fiktiv. Det är en motiverande myt som inte håller när soldaten väl ligger törstandes på marken eller går naken hem.

Myten har slagit rot i resten av samhället också. I en satirteckning titulerad ”Hjältedöden” ligger en mamma och gråter framför en enkel grav. Hennes barn kramar om henne och förstår inte hur hon kan vara änka ”när dom säger att pappa är odödlig”.⁹⁷ Att kalla någon odödlig har inte hindrat hennes man från att dö, vilket förvirrar barnet. Det kan vara nämnvärt att många teckningar i denna diskurs inte är skämt, för det finns inget uppsåt att få läsaren att skratta. Istället är *Naggen* en plattform för soldaternas sorg och elände, där misären avbildas i full detalj. Med det sagt förekommer det även skämtande, men till skillnad från de andra diskurserna är inte alla teckningar skämtsamma här. Just den ovanstående teckningen kan nog klassificeras som en slags mörk satir där folk som menar att soldater blir hjältar genom sin död förlöjligas. När framsidan av *Naggens* påsknummer 1915 visar en kvinna som gråter bredvid sin döde soldat, helt utan skämtsam undertext, framgår det dock med all önskvärd tydlighet att det finns en större seriositet och ett tyngre sanningsanspråk i den offercenterade diskursen.⁹⁸ Detta visas inte bara genom de bilder som inte innehåller någon humor utan också genom att udden i satirteckningarna som avbildar soldaternas och de civilas lidande alltid är riktad mot någon annan. När ett barn stirrar på en förbipasserande krigsinvalid med kryckor och dubbla träben och frågar sig om den också ska växa upp till att bli ”en sån där eländig stackare” är det ju inte veteranen som hånas.⁹⁹ Det är istället de framtidsutsikter som kriget har skapat för barnet som hamnar i fokus. När ett annat barn frågar sin far om hennes mamma hade gjort något ont är det inte deras situation som förlöjligas utan bruket av ”den långskjutande kanonen” som är föremål

⁹⁵ Naggen, 1916, nr. 16.

⁹⁶ Naggen, 1915, nr. 47.

⁹⁷ Naggen, 1916, nr. 22/23.

⁹⁸ Naggen, 1915, nr. 13.

⁹⁹ Naggen, 1917, nr. 1.

för kritik.¹⁰⁰ För soldaterna och deras anhöriga är kriget ett rent helvete som tar ifrån dem liv, hälsa, föräldrar, syskon och barn.

3.4.2. De svenska arbetarna

Arbetarklassen i Sverige lever också ett eländigt liv i *Naggens* satirteckningar. Deras främsta baneman är visserligen inte artilleribombardemang eller bajonettanfall, men bristen på livsmedel, bostad, kläder och frihet är tillräcklig för att göra svensken avmagrad och naken. De ansvariga för denna allmänna brist presenterades i det första kapitlet. Borgarna har höjt priserna på alla sina varor, vilket lämnar arbetarna utan livsmedel. I en satirteckning har en borgare tagit en arbetares kläder och hävdar att den nu nakne och frusne arbetaren ska vara glad över freden och att den ”endast blir plockad in på bara benen” för ifall kriget kommer blir arbetaren nog av med benen också.¹⁰¹ Arbetaren har alltså hamnat i svält, men som tur är visar det välmående och fetlagda prästerskapet barmhärtighet och erbjuder nattvard en gång i veckan för att bispisa de fattiga.¹⁰² Då kanske vissa arbetare får för sig att emigrera till andra länder, men det har politikerna och aktivisterna olagliggjort.¹⁰³ Nej arbetaren ska stanna hemma i Sverige och beväpnas av militären ifall ryssen kommer.¹⁰⁴ En myriad av satirteckningar belyser den svenska arbetarens maktlöshet inför de andra samhällsklasserna. Arbetaren förväntas bära alla svårigheter med jämnmot, så att de andra karaktärerna kan få ut det de vill ha honom, trots den hopplöshet och det lidande som arbetarklassen får utstå.

Arbetaren får inte ens samma motiveringar för sitt armod som de stridande soldaterna. För soldaterna var myten om hjältestatus och ära tänkt att mana till strid. Oavsett hur torftig den moroten än är för änkan, det föräldralösa barnet och den döende soldaten så är det fortfarande en morot. Den svenska överklassen har också en heroiserad bild av soldaternas uppoffring, men rynkar på näsan åt sina egna arbetare. Detta belyser en satirteckning som visar en enbent man på kryckor. Bakom honom går ett borgerligt par och kvinnan i paret frågar sin man om den invalidiserade är en hjälte från kriget. Mannen svarar ”Hjälte! Å fy fan! Den där har bara blivit

¹⁰⁰ Naggen, 1918, nr. 8.

¹⁰¹ Naggen, 1915, nr. 35.

¹⁰² Naggen, 1914, nr. 19.

¹⁰³ Naggen, 1916, nr. 12.

¹⁰⁴ Naggen, 1915, nr. 39.

krossad i en fabrik”.¹⁰⁵ Teckningen bär namnet ”Utan ära” och påvisar just att det inte finns någon ära eller hjältestatus i att förlora benet på arbetsplatsen. Om hjältemyten är svag i mötet med verkligheten för soldaterna så är den icke existerande för de svenska arbetarna, trots att deras lidande inte är helt olik soldaternas. Den våldsamma döden är inte arbetarnas öde, men nakna, tunna, frusna och hålöga människogestaltningar kan i *Naggen* tillhöra likväl stridande soldater som svenska arbetare.

3.4.3. Socialismen

Det hemliga vapen som både soldaterna och de svenska arbetarna har tillgång till är den socialistiska ideologin. Denna politiska idé är ett konstant hot mot de andra karaktärerna i *Naggen*. Med det sagt verkar inte arbetarna och soldaterna själva vara fullt medvetna om det. Det är inte de som vanligtvis avbildas när satirteckningen handlar om socialismen. Det är istället de andra karaktärerna som måste förhålla sig till detta politiska hot, eller ”den inre fienden” som militärerna, borgarna och politikerna ofta kallar det. Detta finner läsaren både på den kontinentala och den svenska arenan. I svensk kontext kan det exempelvis avbildas med två militärer som står rygg mot rygg på en strand, den ene blickar ut mot havet och räcker över en sabel till sin kollega som blickar inåt på ett par svenska bönder.¹⁰⁶ Eller så kan det handla om en svensk soldat som har fått order om att träna bajonettanfall på civila dockor.¹⁰⁷ I båda fallen lyfts den inre fienden upp som farligare än den yttre. Det är alltså värre att arbetarklassen skulle ta till sig den socialistiska ideologin än att Sverige skulle bli anfallet och dras in i kriget. När en socialist demonstrerar ”för folkförbrödring” kommer två poliser, målar över ”förbrödring” och skriver dit ”-ökning” istället.¹⁰⁸ Den internationella gemenskapen mellan arbetare är uppenbarligen farlig och måste motarbetas. Det som uppmuntras är att arbetarna får fler barn som kan bli soldater och strida ifall Sverige skulle bli indraget i kriget.

På den internationella arenan presenteras lösningen på problemet med socialisterna. I en satirteckning säger en svensk militär till en pastor att det enda sättet att helt få över socialisterna på deras sida är att gå med i kriget.¹⁰⁹ Motiveringen finner läsaren i två andra satirteckningar där de stridande nationerna är i fokus. Den första bilden är från krigets första år och visar hur

¹⁰⁵ *Naggen*, 1915, nr. 34.

¹⁰⁶ *Naggen*, 1916, nr. 10.

¹⁰⁷ *Naggen*, 1916, nr. 10.

¹⁰⁸ *Naggen*, 1915, nr. 17.

¹⁰⁹ *Naggen*, 1914, nr. 18.

en liten barnliknande officer utan haka gör givakt och avlägger rapport inför två beridna och pråliga generaler. Undertexten lyder: ”Stor seger! 15,000 av våra socialister dödade!”.¹¹⁰ Den andra teckningen är från krigets slutspurt, när Tyskland uppvisade revolutionära tendenser, och en slutgiltig lösning presenteras. På bilden syns en gigantisk kejsare Wilhelm II som med en stor spade fångar upp en hög minimala socialister från ett demonstrationståg och skyfflar in dem i en ugn.¹¹¹ Socialister finns alltså både inom armén och i det civila demonstrationståget. Lösningen är att skyffla in de i frontstriderna så att ideologin dör med dem. Socialisterna finns dock även i Sverige och där är det inte en möjlighet att få dem dödade i kriget, varför den svenska militären säger till pastorn att det skulle vara bra för Sverige att gå med i kriget.

Socialismen är det sammanlänkande fenomenet för svensk arbetarklass och soldaterna på fronten. Idén om att de nationella gränserna inte är relevanta i jämförelse med klassgränserna gör att arbetarna och soldaterna utgör mer eller mindre samma karaktär i den offercentrerade diskursen. Detta framgår inte minst på så vis att de har samma relation till lidande och drivs av samma behov. Lidandet är högst påtagligt och tar väldigt liknande former. Man kan till och med se soldaternas och arbetarnas lidande som en nod för den offercentrerade diskursen. Lidandet kommer direkt uppifrån i båda gruppernas fall. Det är ett öde som har påtvingats både arbetare och soldat från samhällenas maktinnehavande och resursinnehavande skikt. De har också precis samma behov. På den grundläggande nivån behöver både arbetare och soldat fysisk trygghet i form av bröd och fred. Utöver det har de ett behov av att lämna sina problematiska omständigheter och frihet genom socialistisk revolution presenteras som svaret.

Utöver geografiska omständigheter och arbetssyssla gör inte *Naggen* någon vidare skillnad på krigets soldater och Sveriges arbetare. Det blir således irrelevant att göra en begreppslig skillnad och analysera de som separata karaktärer. Arbetaren och soldaten, oavsett nationstillhörighet, är bara subkategorier av samma proletär-karaktär i berättelsen om kriget. I nuläget strider soldaterna mot varandra och de svenska arbetarna är neutrala, men det är för att de flesta av dem ännu inte har förstått vilka deras riktiga vapenbröder är, vilka deras egentliga fiender är och vilket det verkliga kriget är.

¹¹⁰ Naggen, 1915, nr. 17.

¹¹¹ Naggen, 1918, nr. 8.

3.4.4. Det verkliga kriget

Alla *Naggens* karaktärer tilldelas protagonistiska och antagonistiska roller i den offercentrerade diskursen, men det är även den enda diskurs som inbegriper och ger roller till de tre andra diskurserna. Att hela berättelsen innefattas av denna diskurs implicerar att detta är *Naggens* egentliga krigsberättelse. Den offercentrerade diskursen är det verkliga kriget – ett krig som är transnationellt till sin natur.

Den opportunistiska diskursen och dess förespråkare har en tydligt antagonistisk roll i det verkliga kriget. Borgarna, militärerna och aktivisterna relaterar alla till kriget som en möjlighet till att få ett ytligt behov uppfyllt och spär därigenom på det proletära lidandet. Borgarna ser gärna att kriget fortgår, men verkar inte vilja gå med själva. Neutraliteten tillåter dem att utnyttja proletärerna på hemmaplan i större utsträckning än innan kriget. Militärerna förbereder sig för kriget genom att utöva våld mot de proletärer som har hamnat i armén. De vill gärna att Sverige går med i kriget så att de får utöva ännu mer våld, både mot sina egna proletärer genom att skicka dem i döden och mot andra nationers proletärer som ska anfallas av de svenska. Militärerna ser möjlighet till egen vinning och ära i proletärernas lidande och död. Aktivisterna är protyska, trots att de svenska proletärerna lider under tyska ubåtsanfall. Kriget är för dem en möjlighet att hantera sitt mindervärdeskomplex gentemot Karl XII, återigen till bekostnad av svenska och utländska proletärers liv och hälsa. Att se kriget som en möjlighet är uppenbarligen skadligt för proletärerna och får därför som diskurs en antagonistisk roll.

Det är dock något svårare att genomföra samma analys på den religiösa diskursen. Prästernas antagonism är självklar, då de med sin pragmatiska inställning till sin egen religions fredsideal möjliggör kristna nationers krigande. Det samma gäller för idén om Gud som stridande part på endera sidan av kriget. Djävulen är också antagonistisk när han utmålas som krigets dirigent och ledare, men ibland verkar kriget till och med för grymt för Djävulen själv. Det är dock en större utmaning att identifiera någon protagonist från den religiösa diskursen. Gud kan tyckas vara det självklara svaret och som Djävulens motpart inom diskursen stämmer det också, men utöver att sucka över mänskligheten och hålla dom i himmelen gör han inte så mycket. Han porträtteras aldrig som aktivt stridande för freden. Jämförelsevis är Djävulen högst aktiv under kriget, medan Gud passivt tittar på. Här finns en implicit ton av kristendomskritik, där tilliten och hoppet på en verkningslös Gud ifrågasätts. Därför är det inte helt självklart att Gud får en protagonistisk roll i den större diskursen, trots att han är protagonisten i den religiösa diskursen. För proletärerna verkar det helt enkelt vara en klen tröst att Gud möjligtvis dömer krigets

upphovsmakare på yttersta dagen. Som diskurs verkar det mest vara en distraktion från den verkliga berättelsen och proletärernas egentliga fiender.

Den tävlingscentrerade diskursen och dess furstar är de kanske värsta fienderna för proletärerna. Deras utnyttjande av proletärerna är det ytligaste och skadligaste av alla antagonisternas, då deras kapplöpning kostar miljontals proletärer livet. Det är också de som utgör det största hindret för förbrödring. I *Naggen* avbildas detta i ett flertal hoppfulla teckningar där gigantiska proletärer, både soldater och arbetare, skakar varandras händer eller tänder varandras pipor och ler broderligt mot varandra. På deras axlar, eller runt omkring dem, ser läsaren förskräckta furstar som besviket ropar ut sitt missnöje mot denna proletära vänskap.¹¹² Att proletärerna skulle lägga ner sina vapen och inse sin gemensamma kamp hade varit ett svårt slag mot furstarna, varför de gladeligen skickar socialisterna i döden på frontlinjen. En satirteckning hävdar att folken gladeligen skulle ”skyldra gevär” ifall furstarna föll av sina troner. Motivet är en grupp soldater från flera olika nationer med både sina föraktfulla blickar och sina bajonetter pekandes uppåt. Precis ovanför dem faller tre monarker förfärat ner mot sin död på soldaternas stål.¹¹³ Soldaterna i denna teckning är som sagt från olika nationer – nationer som egentligen krigar mot varandra. Klasstillhörigheten och lidandet som detta medför är dock en tyngre vägande gemenskap än nationstillhörigheten. Den transnationella klasskampen känner inga nationella gränser och bör enligt *Naggen* engagera proletärer oavsett flagga.

En satirteckning ger relationen mellan överklassen och folket en dramatisk vinkling. När en ridå prydd av en döds-kalle faller över en blodig teaterscen drar publiken fram sina svärd och skriker ”Fram med författarna!”¹¹⁴ Det är detta som är det verkliga kriget. Furstarnas, prästernas, aktivisternas, militärernas och borgarnas krig mot proletärerna har manifesterat sig som ett världskrig där arbetare förväntas strida mot arbetare och förblöda på scenen i överklassens regi. Därigenom kan möjligheterna, predikan och tävlingen förverkligas – på bekostnad av proletärernas liv. I första världskriget är Sverige neutralt, men i det verkliga kriget är Sverige precis lika delaktigt, för kriget mot proletärerna förs överallt. Därför borde alla nationers proletärer dra sina svärd i publiken, även de svenska.

¹¹² Naggen, 1914, nr. 1, 1915, nr. 3, 1915, nr. 13.

¹¹³ Naggen, 1916, nr. 16.

¹¹⁴ Naggen, 1917, nr. 14.

4. Sammanfattning och diskussion

4.1. Sammanfattning

Naggens berättelse om första världskriget bygger på fyra diskurser, den opportunistiska, den religiösa, den tävlingscentrerade och den offercentrerade eller verkliga diskursen. Den sista av dessa fyra löper som en röd tråd av perspektivgivande sanning genom de andra tre diskurserna och är nyckeln för förståelse. Inom vardera diskurs finns det aktörer – borgare, militärer, aktivister, präster och furstar – som menar sig vara protagonister, men från proletärens perspektiv framgår motsatsen. Dessa aktörer drivs av sina egoistiska behov av överflöd och självförverkligande. Blinda för det lidande de skapar, beklagar de sig över sina små blesyrer och motgångar. Resultatet är ett våldsamt utnyttjande av proletäerna som får lida och dö, både i Sverige och på kontinenten. *Naggens* verkliga diskurs sätter in Sverige i första världskrigets kontext, men inte som eldens åskådare, utan som precis lika delaktig i kremerandet av proletäerna.

4.2. Diskussion

Resultaten i *Naggen* har en spännande relation till den tidigare forskningen. Först och främst menar jag att *Naggens* krigsdiskurs inte på något sätt visar tecken på den överraskning som borde vara tydlig ifall kriget utgjorde revolutionen mot det traditionella. Jag vill inte här uttala mig om huruvida det Fussell, Eksteins, Hynes och Karlsson hävdar om kriget stämmer eller inte, men mina resultat pekar inte mot deras vattendelarbild av kriget. Istället lutar *Naggens* diskurs åt Mosses, Adrian Gregorys och Winters perspektiv. *Naggen* är tillbakablickande såtillvida att kriget är en fortsättning på 1800-talets klassförtryck. Dock lierar sig inte mina resultat med deras utan några skav. På ett par intressanta punkter visar *Naggen* alternativa perspektiv på fenomen som ovannämnda forskare tar upp. Exempelvis är Mosses krigserfarenhetsmyt något som *Naggens* diskurs ger en satirisk vinkling på genom att ifrågasätta konceptet hjälte. Den analys Mosse har på krigets humor stämmer inte heller i just *Naggens* fall där målet med humorn uppenbarligen är att göra kriget svårsmält och avskyväckande. Bristen på satir i England, som Winter gör en poäng av, är inte heller träffande för läget i Sverige där *Naggen* har en tydligt uttryckt satirisk vinkel och således får anses vara en del av den kritiska intelligentsia som England fattades. De ovannämnda olikheterna kan dock säkerligen kopplas till nationella skillnader, där Sverige som neutral aktör inte helt passar in i de stridande nationernas kontext.

På nästan varje sida i Sturfeldts avhandling ser man idéer som antingen bekräftas eller förlöjligas i *Naggen*. Relationen mellan den svenska veckopressen och skämtpressen är uppenbarligen högst levande under kriget, vilket inte är konstigt. Den fatalistiska krigsberättelsen blir som mest kommenterad i *Naggens* religiösa diskurs där idén om att Gud och Djävulen skulle vara aktiva i kriget återkommande kommenteras. Bilderna av Djävulen som antagonist stämmer överens med veckopressen, men Guds roll i kriget är desto mera nedtonad i *Naggen*. I vissa satirteckningar kan man se spår av att kriget som fenomen är för stort för människan att förklara. Generellt sett menar jag dock att bilden av kriget som en cykliskt återkommande naturkatastrof utan mänsklig upphovsmakare inte delas av *Naggen* som inte har några svårigheter att förklara krigets uppkomst och hemskhet. På samma sätt finns det intressanta beröringspunkter med den tragiska krigsberättelsen där krigets lidande får samma utrymme i veckopressen som i *Naggen*. Skillnaderna mellan *Naggens* diskurs och veckopressens är dock att *Naggen* konsekvent undviker att beskylla soldaterna för barbariskt beteende, något som förekommer i veckopressen. I veckopressen förekommer det även att soldaterna generellt gestaltas som mindre mänskliga och mer primitiva. Detta mönster finns också i *Naggen*, men där är det ålagt furstarna, inte soldaterna, att symbolisera neandertal-draget hos människan.

Den heroiska och den idylliska krigsberättelsen är de två diskurser som *Naggen* ställer sig mest emot. I synnerhet ifrågasätts hjältekonceptet kontinuerligt. Att krigande skulle vara försvarbart på ridderliga grunder hamnar i stark polemik med *Naggen*, där krigandet endast är en form av utnyttjande och masslakt av proletärer. Någon tillstymmelse till heder och ära finns inte. Den heroiska krigsberättelsen innehåller också bilden av kriget som sport – en bild som får svidande kritik i relation till *Naggens* furstar och den tävlingscentrerade diskursen. Även idén om att den värsta fienden skulle vara den inre vänds upp och ner. I veckopressen kallas de förrädare och fegisar, men i *Naggen* framgår det att det handlar om socialister och pacifister, alltså de självklara protagonisterna i den verkliga diskursen. Även veckopressens begrepp *inre fiende* ges en satirisk vinkel i *Naggen* där begreppet vänds till att inte bara riktas mot socialister och pacifister utan även mot den vanliga arbetande befolkningen. Den heroiska krigsberättelsens estetik är också helt frånvarande i *Naggen*. Luftens flygaress, bergens alpjägare och havets ubåtskaptener är utbytta mot smutsiga skyttegravar, gråtande soldater och blodtörstiga generaler. Den idylliska krigsberättelsen kan vid första anblick ses som *Naggens* lättsamma syskon – båda behandlar kriget genom humor. Dock är veckopressens humor ett ironiskt relativiserande av kriget medan *Naggens* satir är ett rätt realiserande. De har helt olika syften.

Den ena har en överslätande funktion medan den andra är synliggörande. Därför är *Naggen* den idylliska krigsberättelsens mörka, men nödvändiga, spegelbild.

Vad gäller neutralitetsberättelserna har jag inte funnit några direkta spår av varken den negativa eller den storsvenska. I *Naggen* är Sverige verkligen inte att betrakta som fejt för att det är neutralt, men det är inte heller någon slags moralisk stormakt, då det är lika delaktigt i klasskriget som de andra länderna. Den lillsvenska neutralitetsberättelsen finns dock i *Naggen* där Sverige avbildas som en liten hundvalp bredvid stora kamphundar eller som en liten lus mellan gigantiska tumnaglar. Det svenska försvaret anses mest bestå av nostalgiskt ordande om stormaktstiden vilket också ger en bild av Sverige som hjälplöst inför tungviktsnationerna. Vad Sturfelt hävdar om de andra nationerna stämmer för övrigt mycket väl överens med *Naggens* krigsberättelse där Tyskland och Ryssland får stort utrymme medan England, Frankrike, Italien och Österrike-Ungern mer eller mindre ignoreras. Deras furstar finns ofta representerade bredvid kejsare Wilhelm II och tsar Nikolas II, men som länder får de ingen relation till Sverige.

Mina resultat har även intressanta paralleller med Philippa Gregorys avhandling. Kritiken mot överklassen och profitörerna är inte bara framträdande i den engelska skämtpressen utan också i *Naggen*. Dock har *Naggen* en antimilitaristisk hållning vilket innebär att pacifisten inte är föremål för satir. Soldaten är generellt sett protagonist i både *Naggen* och den engelska skämtpressen, men inte på samma sätt. Den engelska soldaten är protagonist för att den är patriot och pliktmässigt strider för sitt land, medan *Naggens* soldat är protagonist för att den är en lidande proletär. Patriotismen och kämpaglöden är inte protagonistiska karakteristika i *Naggen*.

Slutligen vill jag kommentera potentiell framtida forskning i ämnet. Det finns uppenbarligen mycket kvar att undersöka, inte bara i den svenska skämtpressens berättelser om första världskriget utan också i resten av *Naggen*. Denna uppsats har bara begagnat sig av *Naggens* teckningar som empiri, vilket innebär att det finns mängder av texter som ännu inte är undersökta. Därtill finns det som sagt flera svenska skämttidningar som gavs ut under första världskriget vars perspektiv på kriget är högst lämpliga för framtida forskning.

5. Referenslista

Källor

Naggen, årsvolym 1914, nr. 1–24.

Naggen, årsvolym 1915, nr. 1–52.

Naggen, årsvolym 1916, nr. 1–52.

Naggen, årsvolym 1917, nr. 1–24.

Naggen, årsvolym 1918, nr. 1–24.

Alla volymerna är hämtade från Lunds universitetsbibliotek.

Litteratur

Andersson, L. M., *En Jude är en Jude är en Jude...: Representationer av "Juden" i Svensk Skämtpress Omkring 1900–1930*, Lund: Nordic Academic Press, 2000.

Artéus, G., "Den Svenska Officerskårens Politiska Uppfattning år 1914", i Johan Engström & Lars Ericson (red.), *Mellan Björnen och Örnen: Sverige och Östersjöområdet under det Första Världskriget, 1914–1918*, Visby: Gotlands fornsal, 1994, s. 81–86.

Banér, A., *Uppkäftiga Ungar och Oförargliga Barn: Barn i Svensk Skämtpress 1894–1924*, diss., Stockholm: Stockholms universitet, 2006.

Eksteins, M., *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, London: Black Swan, 1990.

Engström, J., & Ericson, L. (red.), *Mellan Björnen och Örnen: Sverige och Östersjöområdet under det Första Världskriget, 1914–1918*, Visby: Gotlands fornsal, 1994.

Fussell, P., *The Great War and Modern Memory*, New York: Oxford University Press, 1975.

Gregory, A., *The Silence of Memory, Armistice Day 1919–1946*, Oxford: Berg, 1994.

Gregory, P., *The Funny Side of War: British Cartoons, Visual Humour and the Great War*, diss., Kent: University of Kent, 2016.

- Hynes, S., *A War Imagined: The First World War and English Culture*, London: Bodley Head, 1990.
- Karlsson, K-G., *Urkatastrofen: Första Världskrigets Plats i den Moderna Historien*, Stockholm: Atlantis, 2014.
- Kessel, M., *Gewalt und Gelächter: "Deutschsein" 1914–1945*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Laclau, E., & Mouffe, C., *Hegemonin och den Socialistiska Strategin*, Stockholm: Vertigo, 2008.
- Larsson, M., "Spekulation och Strukturomvandling 1914–1925", i Mats Larsson (red.), *Det svenska näringslivets historia 1864–2014*, Stockholm: Dialogos, 2014, s. 220–271.
- Leche, H., "Den Inrikespolitiska Krisen och Krigsmakten under Första Världskriget", i *Militärhistorisk Tidskrift*, Stockholm: Kungl. Militärhögskolan, 1989, s. 183–222.
- Liljefors, M., & Zander, U., "Det Neutrala Landet Ingenstans: Bilder av Andra Världskriget och den Svenska Utopin", *Scandia*, vol 69:2, Lund, 2003, s. 209–242.
- Mackaman, D., & Mays, M., "Foreword", i Douglas Mackaman & Michael Mays (red.), *World War I and the Cultures of Modernity*, Jackson: University Press of Mississippi, 2000, s. i–xxv.
- Mosse, G. L., *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, New York: Oxford University, 1990.
- Palmlund, E., *Erik Lindorm: Ett Författarliv*, Stockholm: Carlssons, 1996.
- Romefors, Ö., "Världskrigskritik: Satirteckningar i tidningen Naggen", i Carl Henrik Carlsson (red.), *Första Världskriget i Svenska Arkiv*, Stockholm: Riksarkivet, 2014, s. 216–239.
- Sturfelt, L., *Eldens Återsken: Första Världskriget i Svensk Föreställningsvärld*, Lund: Sekel, 2008.
- Torbacke, J., "The German Infiltration of the Swedish Press during the early stages of the First World War", i Johan Engström & Lars Ericson (red.), *Mellan Björnen och Örnén: Sverige och Östersjöområdet under det Första Världskriget, 1914–1918*, Visby: Gotlands fornsal, 1994, s. 73–80.

Winter, J., *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, Cambridge: Cambridge University, 1995.

Winter, J., & Prost, A., *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the Present*, 4e uppl. New York: Cambridge University, 2008.

Yorke, J., *Into the Woods: How Stories Work and Why We Tell Them*, London: Penguin Books, 2013.

Åselius, G., ”Hotbilden: Svenska Militära Bedömningar av Ryssland 1880–1914”, i Johan Engström & Lars Ericson (red.), *Mellan Björnen och Örnen: Sverige och Östersjöområdet under det Första Världskriget, 1914–1918*, Visby: Gotlands fornsal, 1994, s. 197–208.

Internetkällor

Riksarkivet, *Censur i Sverige* [hemsida], <https://riksarkivet.se/censur-i-sverige>, (hämtad 2022-12-30).